

Disertatiune

despre

impartîrea politica

a

Ardealului

(că manuscritu data)

de

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I. S. Puscariu,

Cavaleriu ordinului austriac al coronei de feru Cl. III., Administratoriu alu
Comitatului Cetatea de Balta, membru alu sinodului bisericei greco-orientale
din Ardealu, membru alu reuniunii transilvane pentru literatura romana si cultura
poporului, ablegatu la dieta transilvana si la senatulu imperiale, si referinte alu
comitetului dietale pentru impartîrea politica a Transilvaniei etc.

Sabiiu 1864.

Cu literele lui **S. Filtseh.**

Disertatiune

déspre

impartirea politica a Ardealului

(cá manuscritu data)

de

I. S. Puscariu

Cavaleriu ordinului austriacu alu coronei de feru Cl. III. Administratoriu alu Comitatului Cetatea de Balta, membru alu sinodului bisericei greco-orientale din Ardealu, membru alu reunuinei transilvane pentru literatura romana si cultura poporului, ablegatu la dieta transilvana si la senatuluu imperiale, si referinte alu comitetului dietale pentru impartirea politica a Transilvaniei etc.

Sabiiu, 1864.

Cu literele lui S. Filtsch.

Introducere.

Ca se putem deslegá cu resultatu bunu întrebarea cea importantă a împărțirii politice a Ardealului, ce sta la ordinea zilei în diet'a transilvana, e de neapărata trebuință, ca aceea să se dilucidizeze din punctulu de vedere istoricu. Se vedemu prin ce faze a trecut ea dela începutu până în prezente? Cari sunt scaderile ei de până acum'a? Ce momente facu reviziunea ei trebuințioasă? și cari sunt criteriile, ce, cu privire la situațiunea politică de față, o aru pute duce la o deslegare în tota privinția multiamitoria? —

Fiemi asiadara iertatu a aruncá mai antaiu o privire istorică până în cele mai vechi timpuri, d'în cari se pôte diari o lumină preste împărțirea cea vechie a Ardealului, care cu puțin schimbari și întreprimeri a duratu până în ziua de astăzi.

I. Originea împărțirii politice a Ardealului.

Ardealulu în estensiunea sa de astăzi e împărțitu în 12 jurisdicțiuni nedependente un'a de alt'a și anume în diece Comitate și două Districte, și adică: Comitatulu Secuiloru, Solnocului, Dobucei, Clusiului, Tordei, Tirnavelor (Kükülö), Albei inferioare și superioare, Unidórei, și Sabiului; apoi Districtulu Fagărasiului și Naseudului. Déca vomu merge la originea acestoru Comitate, și la formarea lor succesivă, apoi vomu aflá, ca istoricii divergáza în catu-va în epiniunile lor.

De aceea fiam permisu, că pe bazele fontanilor istorice până acumu descoperite sa-mi dau parerea a sup'r'a acestei întrebări, și trecundu peste ca, sa purcedu apoi pe unu terenu mai amblatu, mai cunoscutu.

Istoricii, cari descriu faptele paporeloru dela Dunarea de jos, precumu sunt: Constantinu Porfirogénitulu (de administratione Imperii cap. 38), Leone Gramaticulu (la a. mortii Patriarchului Stefan), Anonymus Belae regis notarius (în Historia septem Ducum, Cap. 9) și după ei Pray (în Anal. 309), Engel (în ant. Hist. Valach. 140) și alții, se unescu într'ace'a, ca pela începutulu seculului alu 9. Ungari, în

migrarea loru d'in Lebedi'a catra midi-loculu Europei, mai antaiu s'au asediatu in Atelkuzu, Moldavi'a de astadi, si ca acésta descalecare a loru a datu ansa la mai multe batai intre ei si regii bolgaro-romani, ce posedeau terenulu de pe ambele ripe a le Dunarei. —

La a. 889 Simeone regele Bulgariloru si alu Romaniloru, facundu pace cu Foc'a imperatulu dela Constantinopole, si-au intorsu armele sele catra Ungurii d'in Altelkuzu, si in legatura cu Pacinatii ce locuiau din-coce de Dunare, au navelitu asupr'a loru, si batandui, i au fugaritu din Atelkuzu. Eca cuvintele lui Porfirogenitu care scrie: „*Postquam autem iterum cum Romanorum Imperatore pacem Simeon fecisset, foedere cum Pacinacitis inito terram Turcorum, qui tunc extra Regni sui fines (aut contra Russos, vel Svatoplucum) bellum gerebant, (in Ucraina et Moldavia - Atelkuzu) invadens, familiis eorum deletis, et qui ad custodiam relictis erant pulsus, late vastavit.*”

Cine au fostu Pacinatii acesti'a, areta Daniel Cornides in vindictiae Anonimi Belae Notarii sect. 2. § 9 unde dice: *Ante Cinamum vero Blachos dictos fuisse Paczinacos. Lucius de Regno Dalmatiae Lib. 6 Cap. 5 more suo ostendit egregie.*

Cu acestea in legatura Engel in Supplementa ad vindicias § 9. continueza urmarile resboiului acestui'a asié: „*Qui pulsi sunt, illi fugerunt in locum tutiorem. Jam ipsa montium nunc Transsilvaniam a Moldavia et Valachia dividendum natura ac vicinitas ad Atelkuzu, ad modum plausibili est iudicio, montes hos Hungaris illis, qui a praepotentibus Pacinacitis et Bulgaris repressi sunt, desideratum asilum praeuisse, Atque in his iisdem locis degebant Siculi, cum Hungari paullo post illam cladem reduces regionem Atelkuzu desertam invenientes, novam suam Patriam in Pannonia stabilitum irent.*”

Eca analisea numelui de Magyari si Seculi.

Cuvintele Anonimului Notariu alu lui Bela la Cap. 50, unde dice: „*et omnes Sicuti, qui primo erant populi Atylae Regis, audita fama Utubuu. obviam pacifici venerunt.*” nu confunda acesta anilise, — dupa ce totu acestu istoricu deduce si originea Magyariloru dela Hunii Atilani „*se descendisse de genere Athilae*” (Anon. C. 20 etc.)

Dara nice asertele istoricului Keza, care dinpreuna cu Anonimulu Notariu trece iute peste caus'a esirei Magyariloru din Atelkuzu, si de aceea datéza asiediarea secuiloru in muntii dintre Ardealu si Moldavi'a d'adrechtulu dela Atila, nu alteréza cursulu acestui tractatu, unde la Lib. 1. Cap. V. §. 6. dice: *Remanserant quoque de Hunis virorum tria milia ex praetio Crimildino erepti per fugae interfugium. qui timentes occidentis nationes in campo Chige usque Arpad permanserunt, qui se*

ibi non Hunos sed Zakulos vocarunt. Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Panoniam iteratos cognoverunt remeare, redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt insimulque Panonia conquestrata parte in ea sunt adepti, non tamen in plano Panoniae, sed cum Blackis in montibus confiniis sortem habuerunt. Unde Blaccis Commixti literis ipsorum uti perhibentur; — pentru ca au pututu remané o parte din Hunii Atilani in acei munti, lunga cari au masu mai tardiu si Magyarii in Atelkuzu, si asié amestecanduse ei cu Magyarii, dupa alungarea acestor'a din Atelkuzu, ei — secuii — din nou se-si ea refugiu la muntii, ce-i locuiescu pana in diu'a de astadi. — De aceea cu totu dreptulu a pututu dice: Dr. Teutsch in Geschichte der Siebenbürger Sachsen pag. 37. „*Ueber die Herkunft derselben (Szekler) führt man verschiedene Ansichten. Sie halten sich gerne für Nachkommen der wilden Hunnen, die um die Mitte des vierten Jahrhunderts in Ungarn und Siebenbürgen hausten. Als diese nach dem Tode ihres Führers Attila aus Europa vertrieben worden, hätten ihre Väter sich in die Gebirge geflüchtet und seien da zurück geblieben. — Weit wahrscheinlicher ist eine andere Ansicht. Ehe die Magyaren Ungarn in Besitz nahmen, lagerten sie in Atelkuzu, d. i. dem Land zwischen dem Ostrande der Karpaten, an der untern Donau, dem Pruth und Sereth. Von hier rief sie der deutsche König Arnulf gegen das grossmährische Reich zu Hilfe. Während der grösste Theil derselben auf diesem Zuge begriffen war, überfielen die Petschenegen die Zurückgebliebenen und erschlugen viele. Die sich retten konnten, flohen in die benachbarten Gebirge und wurden die Stammväter der Székler.*“

Fia acést'a ori si cumu, eu bucurosu combinu amendóue opiniunile, si apropiendume de scopulu disertatiunei mele, din aceste fontane vréu a deduce numai urmatoriele dóue momente:

1. Ca pamentulu, ce lu vedemu ocupatu de Secui inca dinaintea intrarei consangeniloru sei magyari in Ardealu, forméza Comitatulu Secuiloru; si

2. ca candu au intratu Secuui pe acestu terenu, acolo au aflatu pre Blachii, si *cum ipsis sortem habuerunt*, ba inca si aceea ca *Blaccis comixti literis ipsorum uti perhibentur*.

Despre sortea acestui Comitatu voiu vorbí mai pe largu, candu voiu veni in specie la teritoriulu Secuiloru, dupa ce adeca vomu vedé cumu s'au formatu si celel'alte Comitate ardelene.

Dupa esírea magyariloru din Atelkuzu, ei trecundu prin Galiti'a au scoboritu peste Carpati in siesurile depe la Muncaciu, si sub ducele Arpadu sucesive s'au intinsu preste tota Panoni'a „*inito consilio con-*

stituerunt, ut meta ducis Arpad esset in porta Mezesinu.“ *Not. Cap. 22.* *Dum ibi diutius moraretur, tunc Tuhutum pater Itorca, sicut erat vir astutus, dum caepisset audire ab incolis bonitatem terrae ultra silvanae, ubi Gelou quidam Blachus dominium tenebat, coepit ad haec anhelare, quod si posse esset, per gratiam Ducis Arpad domini sui, terram ultra silvanam sibi et suis posteris acquireret.* *Not. C. 24.*

Asiadara dupace magyarii si au defiptu confinele regnului seu la port'a mezesina, unulu din ducii Magyari anume Tuhutum audiendu de bunetatea tierii de peste silbe, unde domnea romanulu Gelu sia cerutu voia dela Arpad, cá sa ocupe acestu pamentu pentru sine si urmatorii sei.

Capetandu elu voi'a ceruta fara veste a navalitu peste romani. „*Gelou vero dux ultrasilvanus audiens adventum ejus, congregavit exercitum suum, et coepit velocissimo cursu equitare obviam ei, ut eum per portas mezesinas prohiberet, sed Tuhutum uno die silvam pertransiens, ad fluvium Almas pervenit. tum uterque exercitus ad invicem pervenerunt medio fluvio interjacente. Dux vero volebat, quod ibi eos prohiberet cum sagitariis suis.* *Not. Cap. 26.* *Et pugnatum est inter eos acriter.* *Not. Cap. 27.*

Asié batenduse ei acru — ducele romaniloru a remasu mortu lunga apa Capusiului, juxta fluvium Capus. „*Tunc habitatores terrae videntes mortem domini sui, suã propria voluntate dextram dantes, dominum sibi eligerunt Tuhutum patrem Horca, et in loco illo, qui dicitur Esculeu, fidem cum juramento formaverunt, et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu, eo quod ibi juraverunt. Tuhutum vero a die illo terram illam obtinuit pacifice et feliciter.* *An. Not. C. 27.*

Cadiendu asiadara Gelou ducele romaniloru in batai'a cea crunta a magyariiloru Tuhutuiani, locuitorii tierii dandu man'a de buna voia si au alesu siesi de Domnu pre Tuhutum, care a domnitu apoi peste acelu pamentu in pace si fericitu. *Nam terram ultra silvanam posteritas Tuhutum usque ad tempus S. Regis Stefani habuerunt, et diutius habuissent, si minor Gyla cum duobus filiis suis Bivia et Bucna christiani (adece Cristiani romano catolici) esse voluissent et semper contrarie sancto Regi non fuissent.* *Anon. Cap. 24.*

Din acestea asiédara se vede ca partea nordica a Ardealului, unde a domnitu Gelu, a fostu o tiera cultivata si locuita de romani, cari au ayutu domnu si esercitu nationale, si ca cadiendu domnulu seu in batai'a cu Tahutum, si au alesu de buna voia nou'a dinastia domnitoria, bare cu urmasii sei au traitu in pace pana la St. Stefanu.

Cum a fostu tier'a impartita sub acestu periodu nu se afla urme, atat'a in se trebue se prememoramu, ca domnii acést'a, dupa cumu se vede din numirile locurilor de scena istorica s'au restrinsu numai pe scursurile Somesiului, si dupa cumu se va areta in urmatoriele numai successive s'au intinsu pana catra ap'a Muresiului.

Gustermann in *Ausbildung der Verfassung Ungarns* I. §. 21. dice: „*Wahrscheinlich haben die ersten Ungarn schon bei ihrem Einrücken in Panonien einige Comitatus vorgefunden und selbe beibehalten*; si spre adevierirea ca impartirea in comitate a fostu o institutie europeana vechia si s'a aflatu si la slavi citeza cuvintele preotului din Dioclea despre Zwentibald care suna: „*Unaquaque in provincia Banum ordinavit, et Supanq̃ (jöispanos) i. e. Comites et Sednicos i. e. Centuriones.*“

Deca vomu cerceta mai cu de ameruntulu cari au fostu cauzele resbelului intre St. Stefanu si principele Ardealului Geula celu ameru, verulu nevestei sele reginei Sarolta fatu lui Gyula betranulu care a fostu frate lui Zuboru, ambi ficii ai lui Hore'a fiulu lui Tuhutum, apoi vomu deveni la acelu resultatu, ca dinasti'a lui Tuhutum, luase religiunea locuitorilor ardeleni a supusiloru sei, adeca religiunea orientale.

Acést'a se dilucida intre altele si d'in urmatoriele funtani istorice, adeca: Thurocz in *Chron. Hung.* Part. 2. Cap. 29 dice: „*Anno itaque Domini milesimo secundo Beatus Rex cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis ejus, et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia saepissime admonitus, a beato rege Stefano, nec ad fidem Christi conversus, nec ~~ita~~ inferenda Hungariae injuria, conquievit.*“

Fostu-au religiunea dinastiei ardeleni, scopulu principale alu acestui resboiu, ori numai pretestu politicu pentru pretenderea acestui statu din succesiunea de creditate a muierii sele reginei Siarolta, pentru noi e totu egal. Cine v're sese informeze mai de aproape cetesca intre altele si *Epitome Chronologica* a lui katona in an. 1002.

Totu ce ne mai intereséza aci este de a sci de ce religiune a fostu Curtea lui Geula celu tineru. Acest'a se afla iera din alte funtani istorice: Intre altii atestéza istoricii bizantini Cedrenu in compend. *Histor.*) si Zonaras in anul. II. ca Gylas principele Ardealului s'au batesatu in Constantinopole de Patriarchulu Theophilactu, si ca de acolo au adusu cu sine unu episcopu in Ardealu in person'a eromonachului Ieronimu, care au fundatu metropoli'a greco orientale d'in Ardealu.

Eca insusi cuvintele cu care Ioane Zonaras ne infaciesiaza fapta acést'a: — „*Dux Huugarorum Bologudes, et partis cujusdam princeps Gylas Imperatorem convenerunt, sacro-sancto regenerationis lavacro initiati, et arcanis nostrae religionis imbuti, ac pa-*

tricia dignitate ornati, onustique pecuniis in suas sedes redierunt, adducto Pontifice, per quem multi ad dei cognitionem pervenerunt. Ac Gylas quidem in fide permansit, pacemque servavit. Alter foedere, quod cum deo icerat, rupto, arma romanis intulit.“

Nu pôte asiadara fi indoiela ca batesulu lui Gyla, principelui ardealului a trebuitu sâ faca impresiune neplacuta in curi'a dela Roma, care nu putea vedé bucurosu latîrea ortodocsismului catra tierile ungare, si câ St. Stefanu, care de Silvestru II papa dela Roma s'au inauguratu de rege apostolicu alu Ungariei, cu acést'a a primitu totu odata si detorintia, de a impedeacă latîrea si influinti'a bisericei grecesci, care prin batezulu lui Gylas, castigase o basa politica in Ardealu.

Din acestea eu aci numai acea conclusiune vréu sa deduc pentru objectulu meu, ca de si din victori'a St.-lui Stefanu asupr'a lui Giula celu tineru nu se vede a fi urmatu alta conditiune pentru statulu ardelenescu, decatu o schimbare a casei domnitoria, totusi si acésta singura schimbare a fostu destula, cá starea politica si bisericesca sâ iea alta directiune, pentru câ de aci incolo vedemu fundata o episcopia romano-catolica in Alb'a-Iulia, iera tier'a administrata prin Voivodii instituiti de regii Ungariei.

Topeltinu in orig. & occas. Transsilv. cap. 5 asié descrie acésta circumstantia: *Istis etiam transilvaniam cecit, qui provinciam per Praefectos Vaivodas administrare solebant. Vaivodas non pauci nobiles comitantur, ac omnes demum regionis amoenitate detenti, sedem figere in Dacia non dubitaverunt.*

Dupa ce asié-déra se vede, ca din schimbarea casei domnitoria a Ardealului la 1002 a urmatu si in intrulu tierii stramutari politico administrative pe base feudale, nu ne putemu contení dela intrebarea, ca facut'au St. Stefanu vreo schimbare si in prívinti'a impartîrei politice a Ardealului? Intrebarea ast'a a remasu pana acum'a inca nedeslegata, — pentru ca cronicarii cei mai vechi ai patriei, precumu sunt Anonimulu, Kéza, Thurotiu, Bonfiniu tacu despre acést'a, éra cei mai noi au remasu mai numai in opinatiuni, si documentele cele mai antice, ce lasa urme despre comitatele ardelené, nu trecu peste secululu alu XIII.

Unii istorici mai noi voru sa dateze impartîrea Ardealului dela prima intrare a magyariloru in Ardealu, basanduse pe asertele lui Keza C. 78 si Thurocz II. *septem castra terrea praepararunt*, de unde vréu se scotia consecintia, cá dela cele siepte castele de pamentu, ce le aru fi facutu Ungurii, tier'a sâ-si fi luat u impartîrea sea politica in siepte Comitae.

Altii iera voru a scire, cá impartîrea de astadi in comitate s'aru datá dela ocuparea Ardealului prin St. Stefanu. — Anume face acést'a

contele Iosifu Kemény, care in Kurz Mag. I. fac. 230 descoperindu doue documente vechi, unul delă a. 1271 și altul delă a. 1322, vré d'in ele cu siguranță a scôte, ca împărțirea Ardealului in Comitate o a facutu St. Stefanu între aa. 1002—1038.

Eu aflu aceste doue documente, ce ne descopere și altu materiale pretiosu pentru obiectulu nostru, demne destulu d'a le cită aci in tota estensiunea lor:

Cea d'întai suna așa:

Nos Magister Matheus Waiwoda Trans. et Comes de Zonuk. Memorie comendamus tenore praesentium, quibus expedit universis. Quod cum nos peculiari pietatis et reverentie zelo ducamur in sanctam matrem ecclesiam beati Michaelis Archangeli in Alba Transs, que sedes est episcopalis, per divum sanctumque olim regem nostrum Stefanum beate memorie jam fundatam et edificatam, perque subsequos divos, sanctosque reges ditatam, hinc, quo eadem ecclesia, nostra quoque pietate mediante augmentum, et incrementum capere jussit, quadraginta quinque illas marcas fini argenti justique ponderis, quas Nicolaus filius Bartholomei de Fahyd a nobis sine revindicandarum certarum possessionum suarum, in ipsis octavis festi beati Michaelis Archangeli levaverat, eidem ecclesie in refrigerium anime nostre condonavimus in perpetuum, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in sancto Emerico feria quarta proxima post octavas dicti festi beati Michaelis Archangeli. A. D. 1277.

D'in acestu documentu ese, ca biserica Stului Archangelu d'in Alb'a-Iulia s'a fundatu și edificatu prin regele St. Stefanu.

Alu doile documentu alu familiei Bethlehem suna in urmatoriulu tipu:

Nos Thomas Waiwoda Transilvanus et Comes de Zonuk praesentium per tenorem significamus, quibus expedit universis. Quod cum Anno Domini millesimo trecentesimo vigesimo secundo in octavis pasche in Kereztes una cum Nobilibus, Siculis et Saxonibus, ubi dominus Episcopus transilvaniensis, et discreti viri de capitulo intererant, Magister Gyegus filius Nicolai pro se et pro fratre suo videlicet Jacob filio Apa adstando nobis significare curavit: Quod Comes de Kükülo, quasdam possessiones suas Almakerek, Keresd, Besse, Felteöteluke, Ujfalu et Rundal cum suis pertinentibus vellet adstrahere, seu ampliare ad suum Judicatum. Unde cum nos dominum episcopum, et discretos viros de Capitulo, et universos Nobiles, Siculos et Saxones interrogassemus, ut praedictae possessiones in quo Comitatu dignoscantur adjacere, pariter et una voce responderunt: quod a tempore edificationis ecclesie

beati Michaelis Archangeli Tranniae, praefate possessiones essent et fuisset ad Comitatum Albensem pertinentes seu extantes. Datum in Thorda. Anno et termino supra dictis.

D'in acestu documentu ese asia dara, ca staturile ardele ne la a. 1322 in' caus'u de competentia intre comitatulu Alba si Kükülö in privintî'a comunelor Almakerék, Keresd etc. au judecatu, ca acele comune inca de atuncea se tieneau de Alba, de cand s'a edificatu beserie'a Stului Archangelu Michael din Alba-Iulia. Si fiind-ca d'in documentulu celu dintaiu citatu se vede, ca acêsta edificare a urmatu sub Stulu Stefanu regele Ungariei, asia contele Kemény vré a deduce, ca impartîrea de astadi in Comitate sâru fi facutu prin regele Stefanu la a. 1002—1038.

Daru la acestea fôrte bine observéza A. Kurz, ca din acestea doue documente ese numai atat'a, ca Comitatele Kükülo si Alba au esistatu sub tempulu edificarii bisericii Stului Arch. Michael sub regele Stefanu, dara tocmâi pentru aceia posibilitatea nu e eschisa, ca aceste Comitate sa fi esistatu si inainte de aceia.

Si eu consimtu cu dubietatea lui A. Kurz cu âtat'a mai vertosu, cu catu istoriculu Keza (edit. Hiranyana fac. 83) scrie asia: *Sanctus namque Rex Stefanus coronatus, et tandem duce Cuppan interfecto, Iula avunculo suo cum uxore et duobus filiis de septem castris adducto, et adjuncto septem castra Panoniae.*

D'in acestea se vede ca Iuliu sêu Gyula juniorele cu cei doi fii ai sei au fostu domnu peste cele siepte castre mai nainte de ce a le luâ Stlu Stefanu —, prin urmare, déca cele siepte comitate s'au numitu dela acele siepte castre, apoi impartîrea tierii ardelenesci, incatu a statu sub stapanirea lor, a trebuitu sâ fi urmatu inca inainte de ocuparea Ardealului prin Stulu Stefanu.

Acum vine intrebarea, ca cate Comitate au avutu Ardealulu dela inceputu? si care au fostu acelea?

Déca vom abstrage dela citatulu din Keza, din care se vede ca Ardealulu lui Iula inca inainte de Stulu Stefanu s'au numitu „*septem Castra*“ apoi celu mai vechiu documentu descoperitu pana acuma (in Nemzeti társalkodó 1830 pag. 206.) ce ne infacisiaza numerulu comitatelor ardelene este unu diplomatu alu regelui Carolu din a 1320 care suna despre „*Universitas Nobilium de Septem Comitatum Transylvunorum.*“ Din aceasta asia dara ese, ca Comitatele dela inceputu au fasta *siepte*.

Iêra a nume care au fostu aceste siepte Comitate cu numele? inca nu e de totu lamuritu, pentru ca nu avemu inca nice unu documentu, care intrun'a se enumere aceste 7 comitate. Dara din deferite diplomate si acte istorice scotemu ûrmatore numiri a le acestoru Comitate:

1. Comitatulu de Zolnuk
2. „ „ Dobuca
3. „ „ Clusiu
4. „ „ Torda
5. „ „ Kükülö (ori: Kykyleo)
6. „ „ Alba.

Care a fostu Comitatulu ce a tienutu loculu alu 7-a intre Comitatele primitive? inca nu e lamurit. Fost'a Krasna sèu Salagiulu ori altulu, nu se scia. Dara eu credu, ca intre aceste 7-e Comitatie primitive a numeratu si Comitatulu Secuiloru, si aceasta o deducu din cuvintele lui Keza, care dice ca Stulu Stefanu a dusu cu sine pe domnulu Iula, si a anectatu cele siepte Castre a le lui la Panonia. Acum déca elu a luat Comitatele susnumite pana la Alba si Kükülö, apoi cu atatu mai vertatu a trebuitu se anecteze si pe Scuii, cari erau e nationalitate magyara, si aceasta nu o a pututu face, déca ei nu au numeratu intre teritoriile celoru siepte Castre, pentru ca istoriculu Keza nu ne spune, ca pe longa terenulu celoru siepte Castre se fi anectatu si Comitatulu Secuiloru.

Cumca Comitatulu Hunidorei nu a pututu numerá intre cele siepte Comitatie primitive, marturisesce insusi nefatigatulu scrutatoriu alu istoriei patriei contele Iosefu Kemény in urmatoarele cuvinte:

„Ob aber die Zahl der zu jener Zeit (1002—1038) errichteten Comitatie in Siebenbürgen gerade schon damals Sieben und nicht weniger ausgemacht habe? mag ich noch nicht entscheiden, denn ich bin mehr als geneigt zu glaubeu, dass das heutige Hunyader Comitatus (damals gleich der damaligen Terra Blachorum durch eine Art mehr oder minder freien Walachen bewohnt) zu jener Zeit höchstens nur einen anhängenden oder gar wohl integrierenden Theil des Albenser Comitatus ausgemacht, und erst viel später sich in ein selbstständiges Comitatus verwandelt habe.“ (Kurz Magazin I. pag. 235.)

Si eu partinescu cu totulu parerea acésta a contelui Iosifu Kemény, in care me mai intaresce si impregiurarile, ce urmeza in tractatulu acest'a.

Din faptele istorice infacisiate pana aci se vede fora indoiela, ca Secuii si Magyarii lui Tuhutum pana la Stulu Stefanu a cuprinsu numai partea septentrionala si orientala a Ardealului, adeca muntiî ce formeza tier'a Secuiloru si comitatele de susu pana la Muresiu si Ternavi, era partea meridionala statatorie astadi din comitatulu Hunidorei, din fundulu regiu, tier'a Fogarasiului si a Barsei nu, „quia nunquam natio ungarica implevit terram. quam praesidiis occupaverat.“ (Katona III. 558), si aceasta parte a tierii inca multu timpu dupa Stulu Stefanu

se privea ca unu „*dubiae possessionis solum*“ — ca pamentu, pe care coron'a Ungariei avé de alu ocupá mai antaiu de a dispune asupra lui, unu pamentu — pe care regii lu privea de fundu alu seu „*fundus regius*“.

De aceia acestu pamentu, care cuprinde mai jumetate tier'a, nice nu s'au fostu impartitu in jurisdictiuni administrative ca partea cea ocupata a Ardealului, ci se privea ca unu acesoriu nemarginitu alu comitatului Albei. Adeverulu acestei stare a lucrului se intaresce pr'in suscitatile cuvinte a le contelui Iosifu Kemény, si cu deosebire Benkő, care in Milkovia si Transilvania sea cu mai multe documente si argumente destulu de solide arata, ca insusi Tiera Oltului si Barsei se preveau ca parti a le comitatului Albense. Cá sa nu fiu pre lungu cu citarea acestor'a, me restringu a aduce numai urmatoriele cuvinte a le lui Benkő din Milkovia I. 254. „*Albensis Comitatus magnus adeo ut ex Hungariae finibus ab occidente usque Moldaviam et Valachiam ad ortum mediam facit Tranniam (olim vero existit multo adhuc prolixior, sed quidem ex eo terreno duo amplii Districtus Fogarasiensis nempe et Barcensis ac alia loca Saxonibus data avulsa sunt) unum tantum ad nostra tempora corpus civile constituebat.*

Din acestea inse sã nu deduca nimenea, ba dora, acestu pamentu a fostu pustiu, si ca, nefind elu impartitu in jurisdictiuni analoge comitatelor din partea de susu a tierii, nu aru fi avutu locuitorii sei organizati in jurisdictiuni de alta natura. „*Loca ea non penitus erant vacua*“ dice Benkő in Transilvania I. p. 450.

Spre delaturarea ori carei dubietati in privintia acest'a, si spre convingerea ori caruia, ca acestu terenu a fostu locuitu binisioru mai numai de romani, si ca acestia si pe aicea aveau organismulu loru politicu, fia-mi iertatu a mai insira inca urmatoriele fapte culese de pe campulu istoricu:

Nu este aci loculu, ca se demonstrezu mai pe largu, ci presupunu, ca e lucru de obsce cunoscutu, ba chiaru si din putinele citate de mai susu ne amu pututu convinge, câ la intrarea magyariloru in Panonia si Ardeliu tierile de dincoace de Tisa erau ocupate de romani, cari formau mai multe staturi mici, precum a Crisiului (sub Menu-morutu,) a Timisiulu (sub Glad seu Claudiu), a Somesiului (sub Gelou seu Iuliu), a Fogarasiului (sub Negresci) a Severinului (sub Basarabesci), precum si ducatele Pacinaciteloru si Comaniloru intre rip'a stinga a Dunerei de josu pana la Prutu si Carpati, cari dupa cum am aratatu inca au fostu romani etc. Acestea tote stau in legatura de statu (Staatenbund) cu regatul Bulgaro-romanu dela dunerea de josu, care regatu pana la fratii romani Petru si Asan, cei ce in Secululu XII au ruptu legatur'a cu grecii,

mai nainte a fostu dependente de imperiulu Constantinopolitanu. De aci ne esplicamu cuvintele Anonimului Cap. 9. „*Et laudabant eis terram Pannoniae — quam — habitarent Sclavi, Bulgari et Blachi* apoi respunsulu lui Menu-marutu catra Arpad: *dicite Arpadio duci Hungariae, domino vestro: debitores sumus ei in omnibus, quae ei necessaria sunt, quia hospes homo est et in multis indiget, terram autem quam petivit a nostra gratia, nulatenus concedimus nobis viventibus.*“ si: „*Et verba sua non conturbant animum nostrum eo quod mandaverit nobis se descendisse de genere Athilae regis, — qui flagelum dei dicebatur, qui etiam violenta manu rapuerat terram hanc ab atavo meo, sed tamen modo per gratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani nemo poterit auferre de manibus meis.*“ Anon. 20. Mai incolo: „*Cum vellent transire amnem Temes, venit obviam eis Glad, a cujus progenie Ohtum descendit, dux illius patriae cum magno exercitu equitum et peditum, adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blachorum.*“ Altera autem die... *acriter pugnare coeperunt. — „Et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum et tres Knezii Bulgarorum.*“ Anon. Cap. 44.

De aci se intielege mai in colo si diplomatalu de anno 1231 ce ni lu descopere contele Iosefu Kemény in archiwarische Nebenarbeiten, Kurz-Magazin I. 176. din care estragemu urmatoarele cuvinte: „*quod licet terram Boje terre Zumbuthel conterminatam, et nunc in ipsa terra Blachorum existentem habitam propriis suis, justisque expensis ab homine Bujul filio Stoye coemerit, juriq[ue] suo subjectam rediderit, considerans tamen et animo revolvens suo, qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte per majores, avos atavosque ipsius Thrul filii Choru possessa et a temporis jam, quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum exstitisse fertur, ad ipsam terram Fugras tenta fuerit, prout id dictus Thrul, filius Choru quam plurimorum hominum elogiis adfirmare anisus fuit.*“ La acestea observéza totu acolo A. K. urmatoriele: „*In einem Schreiben des Papstes Innozenz III. im J. 1204 wird Callo Joanes noch immer Rex Bulgarorum et Blachorum genannt — Fejér Tom. III. pag. 425 und die ganze Terra Blachorum mit dem Castrum Fugros gehörte also dazumal zur Terra Bulgarorum, mag auch wohl gemeinhin mit diesem Namen als ein Theil des grösseren Ganzen belegt worden sein.*“

Dupa ce asiadara din acésta escursiune se vede, ca ducatele de dincóce de Carpati, pana la definiti'a loru luare in administratiunea coronei ungare, au statutu ore care legatura de statu cu imperiulu bulgaro-romanu, lesne se pote cuprinde, ca si impartirea loru politica, jurisdictiunile si organismulu loru internu a fostu de totu omogenu cu a

imperiului bulgaro-romanu. — De aci ne esplicamu asiadara si impartirea Ardealului meridionalu si a tuturor partiloru, ce mai steteau in singur'a posesiune a romaniloru in asia numite Keneziaturi, iera clasa nobililoru, ca si dincolo de Carpati, numita boieri.

Numirea de Knez avé dela inceputu totu aceea insemnatate ca si comesulu Magyariloru si Grăf alu Sasiloru. Ea adeca insemná unu Chefu de jurisdictiune seu municipiu. Si precum *Comites* aveau o jurisdictiune mai mare seu mai mica, asia si si jurisdictiunea unui Knezu romanu se intindea peste tienuturi si provintie intregi, seu numai peste unu seu mai multe sate si orasie.

Despre adevverulu acestoru aserte din putine citate istorice ne vomu convinge pe deplinu; asia d. e. din diplomatulu regelui Bela de a 1247, din care estragemu urmatorielele: *Rembaldo, domorum hospitalis jerosolimitani magno praeceptori in partibus cismontanis damus, et conferimus sibi, et per eum dictae domui totam terram de Zewrino pariter cum Keneziatibus Ioanis et Farkasii usque ad fluvium Oltae, excepta terra Keneziatus Lyrtioy Wajwodae, quam Olahis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt.*“ si: *„Contulimus etiam, quod medietatem omnium proventuum et utilitatum, quae ab Olahis terram Lityra (Valea Lotrului si Lotrora?) habentibus regi colligentur etc.* precum si mai tardiu din diplomatulu Regelui Ludovicu de a 1377 (Kurz I. 297.) vedemu ca Kneziaturile se intindeau peste tienuturi intregi, si ca jurisdictiunea loru ori se colatiună la corporatiuni, cum erau Cinulu Ioaniteloru, capitulului Albense (*villarum et posesionum Olahrum ecclesie sue episcopalis et dicti capituli sui — episcopi transilvani — Kenezii terras*), ori se lasau in man'a locuitoriloru respective a chefiloru loru municipali, dela cari regi redicau competintiele erariali, — *quos in aliis districtibus olachalibus, tamquam pertinentiis castrorum nostrorum regaliū in praehabitis eorum Keneziatibus relinquere et in filios filiorum confirmare consuevimus*“.

Darile acestea, dupa cum vedemu din nemunerate diplomate Kneziale, stau ori in dari naturali (Contributiune), ori in praestatiuni militari, precum erau pazirea castreloru, deunde locuitorii se numeau si *Castrenses*, — in cele lalte locuitorii erau cu totulu liberi.

Cum au decasutu din „*antiqua libertatis eorum praerogativa*“ nu e aci locul de espositiune. Déca, cum am aratatu despre o parte Kneziaturile se intindeau peste tienuturi intregi, — aflamu ca alta categoria de Knezi si intindeau jurisdictiunea loru numai peste cate unu satu ori orasiu, si acestia se chiamau „*Knezius-villicus*“ adica antiste comunale, cum a fostu: „*Joanem Dan villicum seu Kenezium paganum (1517)*; apoi *praesentibus Roman Pele Kenezio in Glimboca*“ si: *Providorum*

Kenezii, iudicis et juratorum civium caeterorumque universorum incolarum possessionum Kudsir et Balomir nominibus (1599) etc. Astu feliu de iurisdictioni Keneziale romane aflamu si in celealte parti ardelene, precum Keneziatulu de Bereczk, Oláhfalú, Felek, Lupsa etc.

Dupa acésta escursiune, care pentru întielegerea celoru ce urmăza amu crediutu de forte necesaria, fiam iertatu a deveni nemii-locitu iera la firulu materiei, ce o tractamu, si dupa ce am aratatu, ca partea meridionale a tierii, ce venea sub numirea Comitatului Albei incepandu dela Muresiu si Ternavi pana la Carpati, politicesce erá impartita dupa ordinea bulgaro-romana in Ducate si Keneziate tienutali si locali, remane sâ vedemu cum sau formatu din ruinele loru acele iurisdictioni, ce le aflamu astadi.

Se trecem mai antaiu in valea Muresiului de josu la Comitatulu Hunidórei, — care, dupa cum se vede din nenumerate diplomate, a fostu tienutulu Keneziaturiloru romane per excellentiam.

Dupa ce amu aratatu, ca locurile, ce erau posesese numai de romani, erau impartite in Keneziatuiri locali si tienutali, ieta vedemu de odata, ca regii Ungariei, indata ce siau asigurat dominatulu asupr'a loru, au concentratu mai anteiu aceste iurisdictioni in jurulu uneloru fortaretie seu Castre regali, cum a fostu castrulu Hatzeg, Hunyad, Deva, Halmagy s. a. formandu prin acéstra concentrare Districtele *Olahorum de Hatzeg, Hunyud, Deva; Halmagy* etc. care districte apoi in linia mai inalta le au subsumatu sub numirea de Comitatulu Unidorei. Acestea tote se vedu intre altele mai pre largu din diplomatul familiei Zalasdiane datu in *villa Hathzeg feria sexta proxima ante dominicam oculi Anno 1363*, din care estragemu urmatoriele: „*Nos Petrus Vice-Vaivoda transilvanus. Memoriae comendamus etc. Quod cum Ladislaus filius Musath praesentatis literis magnifici viri domini Dionisii Vaivodae transilvani, et Comititis de Zonul domini nostri praeceptoris, quandam possessionem Zalasd vocatam in districtu castris Deva existentem — sibi et filiis suis — statui facere postulasset. Tandem — ut in facto ipsius possessionis Zalasd inter ipsum filium Musath ac Sztroja et Zayk Kenezios, iudicium et justium facere deberemus — coram nobis et regni nobilibus de Comitatu Hunyad, ac universis Keneziiis et senioribus olachalibus Districtus Haczag comparendi assignassemus etc.*” — Asemene intr' unu diplomatu de a. 1427 descoperitu intre actele grenicere (Kurz M. II. 315) aflamu cuvintele: *quod nonuli populi in districtibus Olachalibus castri Deva existentes etc.*

Din altu diplomatu de a. 1398 (Fejér vol. VIII. 447) aflamu ca tienutulu Hatzegului se chiama si „*provincia Haczag, Scumpia.*” (Benkö Trans. spec. §. 135).

D'intrunu diplomatu alu familiei Novak-Munteanu de Hunyad de a. 1482 mai estragemu urmatoriele: „*Mathias Dei gratia Rex Hungariae etc. Fidelibus nostris universis et singulis dicatoribus, et exactoribus quarumlibet, Taxarum, Censuum et Contributionum in Districtu de Hunyad constitutis salutem et gratiam. Expositum est Nostrae Majestati in personis universorum in perinentiis Castri nostri Hunyad connumerantium gravi cum quaerela in hunc modum, qualiter ipsi, antiqua libertatis eorum praerogativa requirente, a solutione quarumlibet Taxarum, Censuum et Contributionum exempti fuerint — ut nos huic rei remedium adhibere digneremur. Unde nos praefatos Knezios nostros in antiquis eorum libertatibus tenere volentes etc.*“

Nu e loculu aci de a scarmaná, ca cum din simpla contributiune regale s'au formatu starea nelibera a multor locuitori, nici ca cum prin „novae donationes“ din jurisdictiunea Kineziale s'au formatu posesiuni nobilitare de si parte mare romane, — si inca: *sub eisdem conditionibus et servitutibus, quibus praedecessores nostros Reges Hungariae, in Districtibus Valachorum possessiones et villae donari consueverunt*, dupa cum aceasta se vede din diplomatele familielor, Csulai, Benedicti, Radu si Valentini de Vaad, Nalatz si Baresti „*Districtus Haczeg*“, si a lui Andrei de Pesteana de a. 1445 — in legatura cu unu diplomatu de a. 1387 (Kurg. m. II. 304) care intre alte dice: *Quod consideratis laude dignis meritis fidelium servitiorum Petri filii Dees, Kenezii Districtus Castri regalis Michald vocati Halmagy — in compensationem eorundem servitiorum ipsorum, villam regalem Putak vocatam in Districtu praescripti Castri Michald vocatam — duximus conferendam sicut nostra incumbit officio, sub infrascriptis conditionibus — — videlicet: quod in festo beati Michaelis Archangeli singulis annis de qualibet sessione singulos tres grossos, et in festo beati Georgii martiris quinquagesimam castelanis praescripti Castri Michald pro tunc constitutis solvere teneantur, prout de aliis liberis villis ipsorum Keneziatibus solvere sunt consueti.*

Noi am vrutu a constatá numai jurisdictiunile districtuale — olahale, ce s'au subsumatu sub Comitatulu Hunidorei.

Dupa aceste premise, din care estragemu consecintiele, ca tienstulu Comitatului de astadi a Humidorei a fostu mai antaiu numai o apartinentia a Comitatului Albei; ca acel'a a fostu locuitu de romani; ca acestia au statu sub jurisdictiunea kneziloru sei nationali, ce s'au concentratu in Districtele Olahale, si acestea in Comitatulu Hunidorei, — insiram si comitatulu Hunidorei la Nro. 8 alu Comitatelor ardeleni.

Si cu acestea trecemu mai departe la altu Comiatu.

Deca vomu considerá, câ partile tierii, ce compuneau comitatele Nobililoru, si tier'a Secuiloru, pana la Muresiu si Tirnave, au fostu indetulu de impoporate prin romani, secui si magyari, — deca vom reprivi, ca valea Streiului si Muresiului de josu adeca Comitatulu Hunidorei, dupa cum amu vediutu, a fostu plina de romani impartiti in mai multe Kneziatie si Districte olahale, si deca — dupa cum mai pe largu vomu vedé mai la vale — sub pólele Carpatiloru vomu aflá doue ducate romane a Omlasiului si Fagarasiului atatu de impoporate, in catu Ducele Radu Negru Voda pela inceputulu seculului a 13-a a fostu in stare cu acesti locuitori a ocupá tota Valachia, — apoi lesne vomu deveni la conclusulu acel'a, ce voiu alu constatá chiaru si cu documente istorice, ca adeca si partea aceia, ce forméza astadi comitatulu Sabiului, mai inainte de colonisarea lui prin *hospites teutonici*, a trebuitu sa fia binesioru impoporata tocmai prin locuitorii acestoru ducate. Si totusi tocmai pe timpurile acestea, adeca in secululu XII, cade colonisarea Sasiloru in Ardealu, prin care impartirea politica a tierii aci iea cu totul alta facia. Mai inainte de a infacisiá acesta schimbare teritoriale, ni se inbuldiesce intrebarea, câ ce a fostu caus'a acestei colonisari? pentru ca, dupa cum ne spune si Benkö in Transilvania I. 450. *loca ea non penitus erant vacua*.

Caus'a acestei colonisari trebue asia, dara sâ o cautamu cu totul in alte imprejurari politice ale timpului de atuncea.

Dupa cum am aratatu mai susu, ducatele romane de pe atuncea stau in ore care legatura cu imperiulu bulgoro-romanu dela Dunare, si fiindu-ca acest'a profitea confesiunea grecesca, prin urmare comemoratele ducate romane — dupa cum lesne se póte pricepe — in privintia religiosa, cea ce pe atuncea era obiectulu dilei, se vede a fi gravitatu catra oriente, domnitorii Ungariei — totu deodata ca regi apostolici, — si acum si au tienutu de cea mai santa si diplomatica detorintia traditionale, numai de asi ascurá dominiulu peste tota tier'a Ardealului, dara si de a latí religiunea catholica si marginile imperiului chiaru si peste Carpati. De aci colonisarea Ardealului prin Flandrensi, — de aci colationarea pamentului Zeverinu la cinulu Ioaniteloru (*ut arma assumeret contra omnes paganos cujuscumque nationis, nec non contra Bulgaros* 1247. *Fejer IV—I. 448*) si tier'a Barciei *terram Borza ultra silvas versus Cumanos* *) la Cavalerii teutoni (*fraternitatis — Theu-*

*) Cine au fostu Cumanii aceia, ne arata Lucius Lib. 6 C. 5. si I. S. Assemani in Cal. Eccl. Un. Tom. I. part. 2 et 3. — Cumanu a fostu numele provintialu alu Romaniloru din Moldova, precum a fostu si Pacinacu nume provintialu alu romaniloru din Valachia, care a si incetatu, indatu ce s'a straformatu in Vlachu. — Anna Comnena vorbindu de Pacinacite dice: *Sumtisque secum paucis Cumanis accessit, communis lingue fiducia*. Si: *Costerum Cumani ducibus usi sunt Vlaxis*. *Alexiad. Lib. 5 et 10*.

tonicorum — Hyerosolymitane 1222). — precum mai tardiu si colonisarea partiloru nordice prin sasii de scepusu, etc.

Acestea tôte au devenitu cu atata mai putintiose, cu catu germanii in espeditiunile cruciate catra oriente avura cea mai buna ocasiune a cunosce bogatiile acestei tieri, ce au atrasu la sine asia de bucurosu tote poporale, ce au avutu o miscare catu de putina peste europ'a, incepundu dela Agathirsi si Romani pana in diua de astadi, — si cu catu regii Ungariei tocmai in cele dintaiu secole a domnirii loru prin casatorie intrase in cele mai de aproape relatiuni de afinitate cu germanii.

Dupa cum ne arata privilegiulu Andreanu de a. 1224 Geysa II. a chiamatu pre sasii de astadi in Ardealu, impartîndule din fundulu, celu privea de proprietate disponibile a coronei, atôt'a, catu le a trebuitu. *Et jam a. 1146 Mediae, a. 1150 Sabeso, a. 1160 Cibirio, a. 1173 Claudiopoli, a. 1198 Schaesburgo, a. 1200 Mercurio et Saxopoli, a. 1203 Coronae 1206 Bistritio formam muniturum locorum muris dede- runt — (Benkö Trans I. 437.)*

De si aceasta colonisare, se vede a fi urmatu sucesive, totusi deducandu din urmele cele mai vechi ale colonistiloru sasi, cari vedescu o cultura mai inalta, si o putere materiale imposante, apoi considerandu ca ei au venitu sub scutul autoritatii regali, — nu au fostu de lipsa tocmai, ca locurile, pe cari s'au asiediatu ei, sa fi fostu — dupa cum in desiertu se adopereza unii a comprobà — de totu desierte, si ast'a cu atatu mai putinu, cu catu colonisarea loru nu s'au estinsu numai pe tere-nulu celu ingustu — ce ne sta la ordine —, ci ea a avutu o estensiune mai peste tota tier'a, incepundu dela Zilah, Dees, Clusiu, Thorda, Enyed, Vintiu, si asia in josu catra Sebesiu, Sibiu, Mediasiu, Tirnave, Muresiu, Regen, Bistritia, Rodna, Brasiovu si alte locuri, ce facu astadi orasiile cele mai remarcabili din tiera.

Dara mai desu se vede a se fi asiediatu totusi intre Ternave si fluviulu Oltului, unde populatiunea a fostu mai rara si mai lesne de impinsu catra munti. Indesuirea aceast'a catra munti se vede a fi fostu caus'a cea principale, din care tocmai pe acelu timpu Radu Negru-Voda a trebuitu se tréca cu o parte a locuitoriloru din ducatele sele Omlasiu si Fogarasiu peste Carpati la Campu-longu, Argesiu si Tirgoveste, si de acolo a cuprinde tóta Romania.

Constantinu Capitânulu unulu din Chronicarii tierii Romanesci asia scria despre intemplarea aceasta: *Radulu negru Voda, care avea scaunulu seu la Fogarasiu dela mosii si stramosii romaniloru, cari venise dela Roma in dilele lui Traianu imperatulu Romei, s'au socotitu, ca sa-si mute scaunulu din coce peste plaiu. — Pricin'a pentru ce, nu se gasesce scrisa de ai nostri nice de streini, numai mi se pare pentru doue pricini sa-si fi mutatu scaunulu. — Este si alta*

pricina a socoti, pôte fi sa se fia invresbitu Domnulu romaniloru cu Domnulu Unguriloru si cu ai Sasiloru, de niscari-va pricii, si de aceia sa se fia mutatu din coce.

Locurile ce nu le au ocupatu Sasii, au remasu si mai departe in posesiunea romaniloru sub nume de terra Blachorum, séu de districte romane precum sunt: Enclavele Albei superioare, tienutulu Branului Districtulu Fogarasiului si Districtele Olahorum de Kertz, Talmaciu, Seliste, Rodna etc. Ci despre aceste imprejurari sa lasamu sa vorbésca istoriculu si Geografulu Benkő in Trans. 450: care scria urmatoriele: *Conclusam his terminis australi transilvaniae parte terram licent saxones insederint, in eodem tamen territorio, alios etiam, praeter saxones, populos habitasse in comperto habemus. Sicut enim ante saxonum in transilvaniam adventum, incolis, ad paucum licet numerum, reductis, loca ea non penitus erant vacua; ita sane ingreis saxonibus priores inde incolae pulsi non sunt, sed ad definita, inter agrum saxonibus adsignatum, loca revocati. Possessores in saxonibus antiquiores, qui fuerint, Privilegium Andreanum praeter Blachos et Bissenos non habet. Blaci sunt nostri valachi omnium consensu scriptorum.* —

Cuvintele din diplomatulu legatului apostolicu de a. 1189, care suna: *Dominum regem, et nos intellexisse de illis (Flandrensibus), qui tunc erant in illo solo deserto, quod gloriosae memoriae Geiza Rex Flandrensibus concessit* (Baluz. Epist. Innoc. III. Tom. I. p. 141) nu pôte conturbá adeverulu fapteloru constatate prin atatea urme istorice. Pentru ca din imprejurarea aceia, ca siesurile Ungariei si astadi se chiama *puszta*, cine va concludé, ca tier'a Unguresca e unu *desertum*? Eu credu, ca peatuncea nu voru fi fostu atatea sate si orasie, ca acum'a, si ca hotarele comuneloru de atunceu voru fi fostu mai largi ca acum'a, in catu au mai putulu incapea si colonie noue, dara imprejurarea mai susu constatata, ca ducatulul Omlasiu si Fagarasiu a fostu atat'a de impoporatu, incatu in trecerea unei parti a locuitoriloru peste munti sub Radu Negru voda, acestia au fostu in stare a cuprinde tota valachia mare si mica, precum si faptulul, ca si dupa aceia au remasu multime de romani indereptu, constatéza, ca desertulu mentionatu in diplomatulu de susu nu au putulu avea acelu intielesu, cá candu teritoriulu cuprinsu de sasi nu aru fi avutu nice unu locuitoriu.

Incursiunile cele multe a le barbariloru, precum si starea economica a locuitoriloru de atunci, care stá mai cu sama in vite si agricultura, care ambele ceru o positiune de locuintia intre munti si campia, de buna sama a conditiunatu gruparea locuitoriloru mai cu sama pe sub polele Carpatiloru; dara de aci nu urmeza, ca locurile mai din la-intru a tierii nu au avutu stapani. — Enclavele cele multe ale

Albei ne arata, ca si dealurile d'indre Ternavi, Oltu si Cibinu au fostu locuite.

Diplomatulu lui Andreiu II. de a. 1211 si de a. 1222 ne arata, ca conferinduse tiar'a Bartiei *cruciferis teutonicis de hospitali sanctae Mariae quandam terram Borza nomine ultra silvas versus Cumanos* — „*usque ad terminos Blacorum*“ — *certis metis circumsignatam*; concedandulise: *quod nullum tributum debeant persolvere, nec populi eorum, cum transierunt per terram siculorum aut per terram Blachorum, homines nunc quoque terram inhabitantes*, — in vecinatatea acestiu teritoriu se aflau Secuii si Blacci. —

Colonisarea teutonica in nordulu Ardealului se vede a fi duratu pana in secululu a 14. — Sententia facuta intre villa S. Petri si Neudorf (Husulschilf) la a. 1366, ne infacisiaza icona cea mai viia a metamorfosei etnice de acolo. Noi estragenui aci din diplomatulu acelu urmatoriele:

Blaccos de villa Petri aegre tulisse, ut territorium suum ultra mille annos possessum per se et majores suos multis vicibus sanguine redemptum disputetur, et pars illius pro meliori emolumento advenarum Teutonum Praedio illis assignato — adjiceretur — justum et aequum esse invenimus: ut cum territoriorum limites ingressu adhuc Hunorum designatae, et per duces eorum sancitae sint immutabiles, sylva haec maneat penes villam Blaccorum, cujus ab antiquo fuisse et situs et publica notitia demonstrat. Ne tamen hospitum istorum animi moerore afficiantur, conceditur desiderium ipsorum et citra voluntatem Blaccorum, villam suam penes villam S. Petri collocandi. Quibus discordiis taliter compositis, accedunt Blaccorum de villa S. Petri seniores, et offerunt nomine omnium colonorum suorum Teutonibus in testimonium amicitiae, qua ipsos ut vicinos suos, et provinciae istius hospites amore amplecti et sublevare cuperent, gratis tot liqua pignea e sylvis suis, quot pro exstructione totius villae una cum oratorio et aliis aedificiis communibus indigere ipsos continget. Teutones seu germani Blaccis pro amicabiti offerto hoc magnas dicunt gratias, illisque suam etiam vicissim devovent amicitiam et servitia.

Aceste deferite colonie teutonice, dupa cum au venitu numai succesive, asia ele la inceputu s'au grupatu in diferite cantone seu scaune — Gau — sub difereti Gräfi — Comiti, — si judices. Tienuturile seu scaunile aceste sasesci d'in teritoriulu australe dupa prima loru formare inca multu timpu se vede a se fi tienutu de Comitatu Albei. *Ratio est, quod ante horum (Saxonum) adventum, hae quoque partes terrae saxonicae ad comitatum Albensem pertinuerint, testantibus antiquis documentis, ut: In Comitatu Albensi sedeqe Cibiniensi*

etc. In Comitatu Albensi civitateque Corönsi etc. Benkö Mil-kovia I. 254.

Dara contactulu si frecaturile, ce au trebuctu sa le aibia ei cu locutorii vecini si, cu diferitele conditiuni de dreptu ale acestor'a, se vede ca i au constrinsu inca de timpuriu d'a se concenträ in grupe mai mari, cá cu atat'a mai lesne sa si póta eluptä scopulu colonisarii lorü.

Asia ei la a. 1224 se geluira catra regele Andrei II. „*quod penitus a sua libertate, quo donati fuerunt a piissimo rege Geyza avo nostro excedissent, nisi super eos majestas regia oculos solitae pietatis nostrae aperiret, unde prae nimia paupertatis inopia nullum majestati regiae servitium poterant impertire.*“

Asia regele Andreiu II prin cunoscutulu privilegiu Andreanu le a redatu „*pristinam — libertatem. Ita tamen quod universus populus inceptiens a Varos usque Boralt cum terra siculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus, et sub uno iudice censeantur, omnibus comitatibus cesantibus radicitus*“ Afara de ace'a le-au mai datu: „*praeter vero supra dicta silvam Blacorum et Bisenorum cum aquis, usus comunes exercendo cum praedictis Blacis et Bisenis, eisdem contulimus ut praefata gaudentes libertate nulli inde servire teneantur*“).

Iata asiadara alu 8. Comitatu in Ardealu, Comitatus Cibiniensis.

La acesta comitatu s'au concentratu nunumai sasimea dela Orestia pâna la Baraoltu, si mai tardiu chiaru si eeclavele Bistritia si Brasiovulu, dara dupa cum voin aratä la discutarea teritoriului sasiesiu in specie, s'au anectatu si mai multe din districtele romane. Aci fia destulu a vedé ce vorbesce Benkö in Tnia I. 450: *Quibus perpensis facile conficitur, his privilegii verbis: unus sit populus et sub uno iudice censeantur — non id significari, ut in circumscripto a Varos usque Baroth territorio nulli mortalium praeter saxones fuerint, aut quod habitantes mixtim in fundo saxonico Hungari, Valachi, alique saxonico juri subjecti extiterint, sed quod saxones universi et singuli. in ea terra, quae Regius est fundus, habitantes unus usque sit populus, ut Comitatum (Gau), qui antea, ignotis jam hodie nobis nominibus, vigerant, vel nomina cessent praeter Cibiniensem, vel diversis sed inicus eis Comes sit.*“ Apoi mai departe: „*Loca antiquorum possessorum fundo saxonico mixtorum, cessantibus ibi Co-*

*) Aceste paduri — dupa Reschner de praediis, Cibinii 1824, pag. 23 — se aflau in insusi teritoriulu sasescu, iera nu in tier'a fogarasiului, dupa cum vréu unii a crede, pentru ca dupa cum vom vedé mai la vale, acolo altii dispuneau despre proprietatea padurilorü, si pentruca, dupa cum insusi sasii marturisescu, cari dicu ca a urbanizatu locurile a Varos usque Boralt, pe timpulü acel'a destule — póte inca prémulte — paduri erau.

mitatibus, Albensi Comitatus applicati fuere, simul cum districtu Fogaras (qui dein ab eo avulsus est) et pagis nonulis inter sículos existentibus, quemadmodum hoc tempore quoque videmus; sed sículis subsecutis plurima valachorum presertim loca, ab Albensi comitatu avulsa, et saxonibus donata, vendita etc. fuere, prout hoc de Talmats, Boitza, Törösvár, Hétsalu, Apáczá aliaque convenienti loco referemus.

Prin formarea comitatului Cibiniense vedem uși așadar deraburita partea aceea a țării, care se privea ca parte întregitoare a Albei. — Totu Benkő apoi în Transilvania specială ne spune, că din acele părți a acestui Comitat, cari nu s'au încorporat la comitatul Sibielului, s'au format Alba superioară și districtul Fogarasilui. Iată și cuvintele lui Benkő Milkovia I. 254: *Albensis Comitatus unum tantum ad nostra tempora corpus civile constituēbat. At providentia M. Principis aug. M. Theresiae propter feliciorē, populoque facilitiorē administrationem duas tabulas continuat judiciarias, unius tamen supremi comitis praesidio commissas Anno 1764 ordinavit. Nec hic vero substitit, sed ad initium Anni 1775 in binas Universitates Comitatum dividit, duosque dedit Comites supremos, ut ideo jam prorsus alius sit Comitatus Albensis superioris, alius Comitatus Albae inferioris.* — Iată așadar și geneza Comitatului a 9. adică alu Albei Superioare.

Ne mai rămâne așadar a vorbi ce-va, și de cele două districte: a Fogarasilui și Naseudului.

Din citatele istorice, ce ni au întemplat în decursul acestei expuneri s'au putut ori și cine convinge pe deplin, că Districtul Fogarasilui de astăzi la începutul periodului, ce ni l'am luat pentru obiectul, ce ne stă înainte, s'au numit „*Terra Blachorum*.” Tiera acestă a Blachilor formă unu ducat, și domnitorul ei se numea ducele țării Fogarasilui și a Omlasilui; din care se vede, că marginele ei, înainte de asediarea Sasilor în Ardeal se întindea și peste o parte mare a fundului, pe care regii Ungariei, după cum am arătat mai sus, lu privea de fund disponibil alu coronei, și de apartinența a comitatului Albei.

În această legătură de stat au stat ducii Fogarasilui și Omlasilui către regii Ungariei — nu e locul aci de a cerceta. Atâtă însă putem repeta, că Radu Negru Voda, ducele Fogarasilui și Omlasilui pe la începutul secolului al XIII (după inscripția bisericii edificată de el în Câmpu-lungu, după anonimul românesc capu 44, Fotino și alți istorici — la anu 1215) „*din oarecari prețuri cu domnii Ungurilor și Sasilor au trecut peste Carpați, și și-au asediat scaunul la Câmpu — lungu, și cuprindându totă Valachia, — au fondat principatul Valachiei.*” — Atât Radu Negru Voda, cât

si multi d'intre urmatorii lui pana in secululu a XVI n'au incetatu numai a purta titlu de duce alu Fogarasiului si alu Omlasiului, dara a si esertiá dominiulu peste acestu pamentu, — desi in acésta calitate totu mai tare devenisera in referintie feudale cu coron'a Ungariei, dupa cumu acestea tote destulu ni le arata multime de documente istorice. —

Anonim. Valach. cap. 44, in consonantia cu Fotinu, serie mai de parte: „4 *Stefanu Voda Mailatu leatu (ano) 1300 la leatupositi nu este, iara la chronic'a stapanitoriloru Serbesti lu arata, ca la acestu valeatu domnindu au facutu cetatea Fogarasiului.*

Iéra Benkő Milcovia I 282 face in privinti'a acést'a urmatórele deductiuni: *Notum est plerisque, qui historiam Transilvaniae versarunt, Reges Hungariae quibusdam Dinastiis Valachicis, suis nimirum fiduciariis, quasdam arces in Transilvania, quae refugio adversus barbaros forent donasse. — Sed forte erit, qui miretur me tradere districtum Fogaras notabilem agri Transilvaniei particulam in ditione sua Palatinos Valachiae habuisse. — Id nihilo minus literarum dubio carentium testimonio certum est. Habeo ad manum transumptum, per Requisiteores Convenlus Monasterii B. M. Virginis de Colos-monastra a. 1727 confectum, litterarum donacionalium Ioanis Vlad Voivodae a.m. 6940 (a.c. 1402) a die 20 Ianuarii Tergovisti in pergamento scriptarum, et sigilo super Zona sericea rubra pendente communitorum, in quibus non modum totius Valachiae Transalpinæ dominum, sed etiam Omlasii et de Fogaras ducem semet scribit, et Stefano atque Comano Boer fratribus in D. Fogaros pagos Vaidafalva ac Sesciori Lovistea, in T. Szombatfalva vero portiones possessorias Boycul et Vlad, Alpes item Mosul dictas et aquam Fogarasiensem donat.* — Conte Kemény Iosefu — in disertatiunea sa despre episcopatulul din Bacheu dice despre acestu documentu urmatórele: *Ich suchte daher diese Urkunde im Kolosch-Monastorer Archive auf, und fand daselbst nach einem langen Suchen nur eine ungarische Uebersetzung dieser Urkunde, die ursprünglich in der damaligen walachischen Sprache ausgefertigt wurde. Das Originalinstrument dieser Urkunde konnte ich aber nicht entdecken, — sie muss wahrscheinlich das Eigenthum der Familie Boer sein.* — Si in colectiunea mea de diplome se afla diplom'a lui Boer et Romanu in transtumtulu conventului de monostoru de dato feria quinta proxima ante dominicam decimam septimam sanctissimae Trinitatis an. 1727. Totu acolo si contele Kemény descopere si altu asemenea documentu dela Voda Vladu in transsumptu care suna: *Ioanes Vlad Dei gratia Vatachiae Transalpinæ dominus et terrarum de Omlasch et de Fogarasch dux etc.* si dice: *Diese Urkunde auf Pergament geschrieben, befindet sich im Archive*

der siebenbürger Franziskaner zu Klausenburg. Mai incolo reproduce si Benkö citatulu de susu asia: *protulit etiam in lucem P. Fridvalsky regum Hungariae pag. 80—84 donationales Vladislai Voivode Valachiae, Datas in Argios an. 1372 die divisionis Apostolorum, quorum hoc est initium: Vladislaus Voivoda Transalpinus, Banus de Zeverino et dux novae Plantationis terrae Fogaras notum facimus etc. Donat autem Ladislao strenuo militi filio Ioani de Dopka nepoti Mikel bani forum Sarkangen situm in terra Fogaras prope Alutam, cum suis pertinentiis, item villam Venicze, villam Coczolah, villam, quae vocatur Aquae calidae, villam Dopka, cum omnibus suis iuribus.* (Acestu actu e produsu si de Sinkai din Cornides la a. 1371). *Similis ferme exordii litteras produxit cl. P. Pray VII. Dis. hist. Crit. in anal. pag. 144—146 a. 1395 dominica reminiscere Brasoviae scriptas, quae hunc in modum incipiunt: Nos Myrchia Voivoda Transalpinus, dux de Fogaras et Banus de Zeverin etc. — P. Timoni quoque in addit. ad Imag. Epist. I. concedit, quod Michael Voivoda Transalpinus a. 1510 Cibinii occisus concessione regis Hungariae potuerit aliquam jurisdictionem, praesertim in terra Fogaras, quam possiderit, habere. E quibus conficitur quosdam Valachiae Palatinos Districtui Fogaras dominatos fuisse et quidem cum potestate possessiones aliis donandi* Cine vré a aflá mai multe asemenea documente caute-le pela familiele boeresci din Districtulu Fogarasiului. Eu singuru amu vediutu mai multe, din care amu si decopiatu unele pentru colectiunea mea de documente. Fiindca pana acuma nu s'au edatu, fiemi iertatu a atinge unele din ele aci pe scurtu. Mircea Voda 1400 daruese lui Borcea si Calianu Braniscea Urasii si Vadulu Siercai, si stan'a din muntele Laresciloru. Acestu criso-
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don
Don

iubitoriu Ion Vlad Voivoda, si din mila lui Dumnedieu Domnu si stapanitoriu a tota Valachi'a cu Dakia Ardealului, a partiloru de catra munte anume dela Almasiu si Fogarasiu etc.

Totu Vladu Voda la a. m. 6945 donedia lui Stanu, lui Tatulu, lui Ursu si lui Radu, lui Stanu, lui Bera si Gogya satulu Margineni; acestu diplomatu suna tradusu asia: *Kristusban erös hitü tölle megtiszteltett ölet szerető — En Vlad Vajda Isten Kegyelméből egész oláh országnak és plájak Uralkodo ura, Omlásnak és Fogarasnak Herczege etc.;* iara in romanesce asia: *Intru Christosu bine credintiosu si iubitoriu de Christosu: Eu Vlad Voivodu cu mila lui Dumnedieu si cu darulu lui Dumnedieu Domnu si stapanitoriu atota tier'a Ungro-romanésca si a plaiuriloru, si domnu Herszeg la Omlasiu si la Fogarasu etc.* Mircea Voda donedia lui Micu si Stoia (familia Socacesciloru) jumatatea satului Mundra. Acestu documentu in traducere magyara suna asia: *En a Christus Istentől méltóztatott egyedül bírálkodo keresztenyi ura nagyságos Mircze Váida, Isten Kegyelmességéből egész Havasak földének Vajdája, azok bírálkodoja egész az Dunáig, és az hováson által Fogaras vidéken az Oltig — etc.* Asemenea diplome vechi se mai dice a avé si familieie Mone si Stoica de Venecia s'a. In documentele altor familie boieresci de pe tier'a Oltului se face numai provocare la astfelu de donatiuni d. e. intr'unu transsumptu a familiei Sandoru de Vistea vinu urmatorele vorbe inainte: *quomodo ipsi — et olim quondam Koszta, avus ipsorum ab antiquo ex donatione quondam Magnifici Mircze Vaivodae partium regni Transalpinarum et Bani Zeveriensis officia boieronatus totalium possessionum Also et Felső Vist, item directae et aequalis dimidietatis possessionis Also-Arpás cum omnibus utilitatibus ad eandem pertinentibus hucusque (1511) — possiderent etc.* Benkö in *Trannia speciali* (manuscriptu) 5173 dice: *Nonnuli Valachi nobiles Boerones literas armales non ab ipsis regnantibus h. e. Hungariae regibus atque Transilvaniae principibus, sed a Valachiae transalpinae Voivodis, qui jure clientelari terram Fogaras possidebant, obtinuerant.*

Acesta stapanire feudala a tieriei Fogarasiului din partea unoru Domnitori a tieriei romanesce a incetatu cu totulu in urm'a rumperei Transilvaniei decatra Ungari'a la a. 1516; iara domenele Statului din tier'a Fogarasiului le vedemu dupa acést'a donate la diferite familie patriote, precum: lui Ioane Bornemisa, Contelui Toma de Nadasd, (deunde apestia se si scriu perpetui Domini ai tieriei Fogarasiului), a cârui sora Ana maritata dupa Stefanu Mailatu de Szunyogszeg Voivodu Transilvanu (dupacumu se vede urmatoriu lui Stefanu Mailatu dela a. 1300, care a fortu nepotu lui Radu Negru Voda dela a. 1215), a carui fiu Gabriel a vendutu aceste domene principelui Ioan Sigismundu Zapolia, si s'a

trasu in Ungaria. Sigismundu le a donatu lui Bekes; dela acest'a confiscanduse a trecutu la Bathoresci. Sigismund Bathori le a datu miresei seale Maria Christierna. Esîndu aceast'a dominiulu acést'a, dupa ce l'au mai tienutu si generalissimulu Ardélului Csak, a trecutu la Fiscu — dupa cumu arata decretelê comitieloru de a. 1607. — Maria Theresia a in-scrisu o parte din aceste domene natiunei Sase pe 99 ani; iéra din alta parte a formatu militi'a granitiera romana. — Atatu sub regii Ungariei, catu si sub principii Ardelenesci administratiunea politica si judiciaria se ducea prin *duodecim Boierones*, cari, pana la introducerea tabuleloru continue prin Maria Theresia, se adunau periodice la scaunu seu la tabla in Fagarasiu, si provedeau atatu trebile municipali, catu si cele administrative si judiciarie sub presidiulu capitanului supremu (care se numia si prefectulu castrului Fogarasiu) seu a vice capitani-loru. E interesantu a cetî aetele loru din tempurile mai vechi, din cari eu posedu o colectiune maricica, si din cari se pôte dilucidá tóta starea loru politica si civile, care afostu cu tosulu diferita de a celoru lalti ardeleni. —

Districtulu Neseudului e o creatuine noua din teritoriulu regimentului Roman II — dupa disolvarea acestuia, despre care o se mai avemu ocaziune a vorbi mai la vale.

Dupa o percurgere rotunda peste Ardélul fîemi iertatu a cercetá si correlatiunea esterna precumu si institutulu internu alu diferiteloru jurisdictiuni, ce leamu veduitu formanduse sucesive, pana in viatia nóstra.

Amu veduitu — dîcu — ca dupa asiediarea diferiteloru nationalitati in Ardélul s'au formatu sucesive si diferite jurisdictiuni; iera acestea le vedemu deodata luandu unu caracteru nationalie, grupanduse in deosebite teritorie, si anume:

- 1) Teritoriulu comitatense alu Nobililoru,
- 2) Teritoriulu Secuiloru,
- 3) Teritoriulu Sasiloru, si
- 4) Teritoriulu Romaniloru.

Acésta sistema politico-nationale de patru natiuni ale tieriei o vedemu manifestata nunumai in diferitele loru teritorie, dupa cum amu observatu mai susu, dara chiaru si in reprezentanti'a tierii inca din cele mai dintaiu tempuri, in care vedemu aceste natiuni asediate un'a langa alta — destinate de sôrte, cá sa traiasca la olalta. Asia vedemu aceste natiuni adunate in reprezentantia tierii dela a. 1291 in Alba-Iulia, unde lea cenvocolu regele Andreiu III dicandu: *cum nos universis Nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis in partibus Transilvanicis apud Albam Iule pro reformatione status eorumdem congregationem, cum iis ferissemus, ab eisdem nobilibus, saxonibus, siculis et olachis diligenter inquiri fecissemus etc.* Asemenea la a. 1437 s'a

adunatu *Universitas regnicolarum tam Hungarorum, quam Valachorum, et per eandem Universitatem ad infrascripta effectui deducenda electi etc.* unde: *iidem Hungari et Valachi provocant ad instrumentum St. Stefani regis, in quo de suis immunitatibus agatur. Quod iudicio est, cum ante D. Stefani aetatem Valachos Transilvaniae incolae fuisse etc.* (Pray diss. in anal. pag. 163).

Dupa ce in sa, in urm'a certelor u intre aristocratia si rusticii romani si unguri dela 1437 nobilimea romana si magyara au facutu causa comuna in contr'a rusticiloru romani, unguri si sasi, acea nobilime in 2 Februaru 1438, la Torda au facutu totdeodata si o liga politica cu secui si sasii pentru comuna aparare aloru atatu in contr'a inamiciloru, ce s'aru afla din afara, catu si mai virtosu in contr'a rusticiloru din laintru: *inter cetera tractantes uti protervia et rebelliones nefandissimorum rusticorum contritione et eradicatione — terminari valeant.* (Eder, supp. lib. Valach. pag. 245).

Acesta liga politica a celoru trei natuini (nu nationalitati) politice a fundatu sistem'a constitutionala a Ardélului, ce a duratu peste 400 de ani, si a conditionatu decadentia natiunei romane din Ardél. Acesta liga politica mana in mana cu cauzele religioase traditionale avura firesce influentia naturale si a supr'a sucesivei arondári a jurisdictiuniloru in detrimentulu romaniloru.

Asia regele Vladislau 1500 a incorporatu districtulu Branului la Brasiovu de si sub conditiune: *ut tam in solvenda contributione si ve taxa Regia, quam etiam in exercituando in medio Saxonum connumerari, et eum ipsis Saxonibus exercituari debeant,*

Satele, ce se tieneau de abati'a de Kertz, s'au incorporatu cu provinci'a Sabiiului, dupa cum dice regele Stefanu V: *Juxta libertatem Cibiniensium et solito debito et collecta* (Schlozer 8).

Ladislau VI 1453 a incorporatu Districtulu Tolmaciului la Sibiiu — *ut ipso jure et libertate pro nobis et Corona nostra teneant, gubernent et possident, sicut tenent, gubernant, et possident sub nostro et coronae nostrae nomine civitates, opida et villas in territorio dictarum septem sedium existentes, salvis tamen juribus alienis.*

Asemenea Districtulu Omlasiului, care la an. 1389 era in man'a lui Mircea voda (vide Engel hist. Trans. 2 si 117.) la anulu 1472 s'a datu la Sabiu.

Asemenea valea Rodnei cu 20 si mai bine de sate s'au incorporatu la Bistritia la an. 1472 asia: *ut amplius ipsi valachi in medium nobilium comitatus Doboca non dicantur, sed in omnibus libertatibus, quibus alii usi fuerunt, uti permittantur.* Si la an. 1475: *ut idem oppidum cum suis pertinentiis, hospitesque et incolae earumdem universis libertatibus et privilegiis, quibus ipsa civitas Bistri-*

tiensis civesque et comunitas ejusdem usu exstitit uti perpetuo et gaudere valeat. atque possit.“

Nu mai favoribile sôrte avura jurisdictiunile celelalte romane, ce cadeau pe teritoriulu secuiloru seu a comitatelor cu a fostu: Brescu, Olahfalu, Feliacu etc. etc.

Care a fostu urmarea acestoru incorporatiuni? nu e de lipsa a demonstrá pe lungu si latu. Fia-ne destulu constatarea, ca tôte aceste jurisdictiuni prin incorporare cu corporatiuni eterogene nunumai siau pierdutu caracterulu politico-nationalu, si prin urmare si tôte drepturile legate de acel'a, — dara si locuitorii loru au fostu devenitu in servitute si in miserie. O indigitatiune destulu de esemplara, si inca unu esemplu din propri'a experientia, si cu propri'a deuna, — o lectiune destulu de trista pentru acei teoristi, cari inca si astadi sub diferite preteste — cerca a da impartirei politice a tierii o directiune fora respectu la gruparea elementeloru homogene in municipie catu se pôte de o natura-atatu in privinti'a nationale catu si a modului traiului vietii loru! Unu esemplu viu, ca celu putinu in Ardêlu — legile generali — fie acele a catu de drepte, fora aplicarea loru practica si fundata pe terenu ficsu in municipie bine marcate, si investitie cu aptitatea de asi desvoltá viati'a nationale, nu au pututu scapá nici o natiune, nici o clasa de oameni — de decadentia, de sierbitute, de totala perire!

Asia scimu, ca in comitate nobilii romani se bucurau de acele drepturi si prerogative, de cari se bucurau si nobilii magyari. Art. VI. din a. 1540 dîce: *Valachus ipse nobilis cum hungaris nobilibus et verificationem et juramenti depositionem in judiciis facere perage-reque tenetur.*

Dara nefiindu nobilitatea romana basata pe unu terenu diferitu de alu nobililoru magyari, ei au decasutu la starea de appendice a acestor'a, si despartinduse de mas'a poporului conationale, nunumai ca nu au fostu in stare d'a sustienea esistintia si vas'a nationale, dara trebuira sa cada si in acea deplorabile necestitate, de a luá parte la lig'a a. a. 1437, 1438, 1459, 1542, 1565, 1607, 1613, 1630 si 1649 cu secuii si sasii incontr'a poporului tieranu atatu romanu catu si unguru, secuii si sasu; ba avura si acea sôrte rusnátore, cá se iea parte la decretarea mortii politice atatu a natiunii, catu s'a biserici sele in Aprobatele si Compilatele Constitutiuni (P. I. T. I. VIII. etc.) Insusi natiunea sasa, care a fostu nunumai prudenta si circumspecta in genere, dara si fôrte zelotipa pentru drepturile sele nationali, n'au fostu in stare a scapá pe nationalii loru de perire seu sierbitute acolo, unde acestia nu s'au tie-nutu de corpulu seu politico nationale.

O indigitatiune noua, câ in acêsta tiera a nationalitatiloru si confesiuniloru — in Ardêlu dîeu — libertatea personale nu e sigura, fora

prosperitate nationale, si acést'a iera imposibile fora base nationale-municipale.

Cu aceste observatiuni incidenti sa ne întorcemu la obiectu — sâ persecutam desvoltarea ulterioara a jurisdictiuniloru ardelene — dupa categori'a politico-nationale, pona la figur'a loru de astadi.

Dupa ce tienuturile romanesci — precum amu aratatu — cu incetulu cu incetulu prin injuri'a timpului s'au stersu d'in catalogulu jurisdictiuniloru politico-nationali, aflamu ca legislatuinea ardeléna, cu deosebire cea de sub principii nationali, vréa recunósce numai jurisdictiuni de categoria a trei teritorie politico-nationali: unguresci, secuiesci si sasesci, iera pentru romanu cercara ale lasá numai eele'siese urme de pamentu, in cari sa 'si afle eterna odichna a oaselor, ce au purtatu tóta sarcin'a publica!

Dara nu vréu sâ comorezu la acestu periodu, care pentru romani a avutu unu resultatu asia de tragicu!

Nu vréu sâ delucidu mai departe istori'a acestui intervalu asia de mohoritu, pentru ca nu afflu in elu decatu injuri'a si nedreptate, si din injuri'a nu putemu scóte consecintie de dreptu! Sa damu uitarei acestu timp, in care n'a domnit alt'a, decatu volnici'a si dreptulu celui mai tare. Sâ fugimu de o legislatiune cá a Tripartitului — a Aprobatorulu si Compilatatorulu, ce n'au produsu alt'a decatu vaiete, suspinuri si crasnirea dintiloru!

Sa ne consolomu pentru acestu trecutu cu dísa unui istoricu patriotu: *Non omnia, quae sunt aliquando facta ab regibus, etiam jure esse decretata, factaque censeri potest.* (Eder ad Simig. pag. 159. Not. 4.)

Sa ne uitamu numai la liberalitatea timpului presinte, care e specululu viitoriului!

Iera déca persecutam mai departe istori'a desvoltarii jurisdictiuniloru de astadi, sâ ne marginimu d'a le esaminá constitutululu loru internu dupa categori'a politico-nationala a tieriei, care de lege a fostu magyara, secuia si sasa, comprobandu, ca de jure et facto au esistatu si esista inca si teritoriu seu pamentu romanu in acésta patria.

A. Tienutulu Comitatorulu seu teritoriulu Nobililoru.

Cele siepte comitate primitive au o forma ingusta-lunguriatia dela apusu catra resaritu. Despre caus'a acostor figure sunt mai multe versiuni. Unii credu, ca indemnulu acestei impartíri aru fi fostu institutiunea militara a comitatorulu, cari dela castrele, ce le dirigeau, avéu detorintia de a aperá hotarele tierii de catra resaritu in contra Pacinacitorulu, Cumaniloru si altoru popóre din oriente, cu cari Ungurii si dupa asiediarea loru in Pa-

nonia si Ardélul inca multu timpu stau in continua inimicitia. Alta versiune, de care me legu si eu, este, ca comitatele dela inceputu au avutu o arondare marginita pelanga confinele occidentale pe terenulu celu primitivu, ce lau ocupatu ungurii Tuhutiani dela Gelu ducele romaniloru, si numai sucesive si-au intinsu marginile catra oriente pana la Carpati, séu pona s'au isbitu de teritoriulu secuiloru, procedandu cam asia, dupa cum facu plugarii, carii araturile sele, ce isbescu cu capetele catra unu terenu inca neocupatu, totu d'auna, candu ara, taie din tielina, si prin acee'a sucesive si lungesce aratur'a.

Dupa caderea regelui Ludovicu II in batai'a dela Mohaciu fóra sucesori, Ardélulu se separara iéra cu totulu de Ungari'a, si principii dominitori ai Ardélului se adoperara asi largi tiér'a — cu cuprinderea si adaogerea mai multoru tienuturi vecine din vecin'a Ungaria. Asia se incorporara cu Ardélulu — sub Zapolia — Maramuresiulu si Bihorulu, sub Isabela — Zarandulu, Aradulu, Solnoculu medióre, Crasna si Caransiebesiulu, sub Bocskai — Satu-maru, si Ugocea, sub Gabriel Bethlen pana la Rakoczy I — Sabolciulu, Beregulu, Zemplinulu, Borsiodulu si Albauyvarulu.

Dara in urma, cea mai mare parte a acestoru parti anecse prin deosebite tractate se inapoiera iéra Ungariei, incatu, cu ocaziunea negotiatiuniloru pentru trecerea Ardélului sub Augusta cas'a Austriaca, pela a. 1684 se mai aflau tienatóre de Ardélul inca numai comitatele anecse Marmarosiu, Aradu, Zarandu, Crasna, Solnoculu mediore, districtulu Chiurelui si orasiulu Debrecinu.

Sub Carolu VI 1733 s'au intorsu Ungariei Marmarosiu, Aradulu, si o parte a Zarandului, pe candu celelalte parti anecse, adéca partea munténa a Zarandului, Crasn'a, Solnoculu med. cu Chioru a ramasu inca la Ardélul sub numirea de *partes reapplicatae*, — care apoi in urm'a repetiteloru reclamari din partea Ungariei, desi la acést'a nu s'au fostu cascigatu consensulu Ardeleniloru, printr'unu rescriptu regescu dela a. 1861 s'au reincorporatu la regatulu Ungariei.

Prin acést'a numerulu comitateleru ardelené s'au imputínatu iéra.

Dara despre alta parte totu sub regimulu casei Austriace s'au infintiatu trei jurisdictiuni noué, un'a civile si doué militare, si anume sub M. Teresia 1764. din enclavele Albei s'au infintiatu comitatulu Albei superioare, iera din districtele Olahale de pe pólele Carpatiloru teritoriéle regimentelor romane de granitia No. 1 la Orlatu, si No. 2 la Nescudu.

La a. 1850 desfiintinduse graniti'a militare, teritoriulu regimentului 1 s'au incorporatu jurisdictiuniloru vecine, iéra din teritoriulu regimentului II s'au formatu districtulu Neseudului ad analogiam districtului

Fogaras; — si asia astadi mai avemu diece jurisdictiuni de natur'a comitatelor nobile.

Aceste iurisdictiuni se subimpartu in cate doue trei cercuri, si fiecare cercu in mai multe procesuri, plaiuri seu plase. Subcercurilor antestau judeci procesuali, cercurilor judeci supremi si vice-comiti, iera intregi jurisdictiune unu comite supremu, sub care sta oficiolatul politicu si sedriale judecatoresci.

Comitii supremi pe timpul regilor Ungarici stau sub unu Vovodu si sub vice-voivodi, cari de regula inca ocupau cate unu postu de comite supremu; iera in periodulu principiloru patrioti erau subordinati d'a dreptulu sub principile domnitoriu. Avemu urme, ca si acesti principi rezervau pentru sine cate unu postu de comite supremu, mai cu-sama alu Albei, si de regula purta titula si de comite ai secuiloru.

Pe timpul Voivodiloru comitatele nobililoru se adunau cate odata intro *Universitas Nobilium septem comitatum Transilvanorum*. (Nemzeti Társalkodó 1830 pag. 20-le.)

Acésta institutiune mai tardiu a incetatu cu totul, si fiecare comitatu avea Universitatea sea, numita si congregatiune marcale (art. XI. de a. 1791). Aceste universitati aveau dreptu de asi face statute in trebile seale interne, ce nu erau comune intregi tieri, si dupa ce se intareau de principele, a se si administrá dupa ele. Comitii supremi se denumeau de principele, iera cei lalti oficiali municipali se alegeau. Afora de acestea pe terenulu nobililoru — in jurisdictiunile comitalense — se aflau mai multe orasie, cari esimanduse de sub autoritatea municipale au esercitatu dreptulu de jurisdictiune autonoma, si stau d'a dreptulu sub Gubernu. Caus'a, pentru ce orasiile de prin comitate totu d'auna s'au adoperatu a se esimá de sub autoritatea comitatense, a fostu, ca in comitate, unde au domnitu aristocrati'a, se sugrumá ori ce desvoltare comunale, si elementulu cetatienescu nu'si aflá conditiunile pentru viatia libera*) si institutiunea comunale cu tóte conditiunile de viati'a cetatienésca, si de acea — cu totu dreptulu — tendea la independintia jurisdictionale.

Atatu jurisdictiunile comitatense, catu si orasiile libere si prive-

*) Durere! ca comunele de prin comitate si astadi n'au scapatu cu totul de acesta stare si lupta nefavoritóre. Prin stergerea obagiei locuitorii comunilor satesci s'au facutu liberi; dara nu s'au ingritu pentru esistinti'a unei adeverate vieti comunale. Comunele au ramas fora avere si venituri comunali, si pentru servarea putineloru pamenturi colonicali la man'a eliberatiloru coloni nu s'au facutu in ea nici o precautiune. Cine va sustienea statulu mai bine, aristocrati'a cea apodaria, ori institutiunea comunale cu tóte conditiunile de viatia? e lesne de prevediutu. Videant consules!

legiate din midiloculu acelor'a se reprezentau în diet'a tierei prin cate doi ablegati alesi.

Tôte aceste municipie colective luate formau teritoriulu nobililoru, care nume mai tardiu s'au mutatu in teritoriu Ungurescu. Acestu teritoriu, desi cumu amu aratatu mai susu, numai èsercità o reprezentatiune teritoriale, elu totusi se manifestá in diet'a Ardeleana pona la a. 1790 prin votulu curiatu si prin unu sigilu propriu cu inscriptiunea: *Sigilum Comitatum*, ce a duratu pana sub rogitulu lui Josifu II.

La a. 1791, candu s'au restituitu starea sistemei vechi Ardelene, vechiulu sigilu alu comitatelor, facunduse perdutu, s'a straformatu in: *Sigilum nationis Hungaricae* (vide art. diet. dela a. 1740—1780 si art. diet. dela a. 1791). Sigilulu acest'a se pastrá in lipsa unui Chefu centrale alu iurisdictioniloru comitatense, la man'a Comitelui Supremu de Alba-Jul'a.

B. Tienutulu Secuiloru.

Teritoriulu iurisdictioniloru secuiesci colective luate formau comitatulu secuiloru. Acest'a sub diferite timpurite se subimpartiá in mai multe submunicipie, precum: Scaunulu Udvarhely, Keresztur, Bardocz, Sepsy, Kezdy, Orbay, Miklosvár, Kaszon, Csik, Gyergyó si Maros, la care la a. 1289 s'au mai adaogatu inca si scaunulu Ariesiului, care rumbanduse din districtulu Obruth (Abrudului) s'au colationatu Secuiloru de Kezdy pentru eroismulu loru reportatu in contr'a cumani-loru. (Siebenb. Urkundenbuch pag. 96.)

In midiloculu teritoriului secuiescu se aflau mai multe enclave, ce veneau sub nume de Keneziatuiri seu *Villae olahatae*. care ori s'au sustienutu in primitiv'a loru libertate, cum a fostu villa nostra *Olahalis in medio Siculorum nostrorum de Udvarhely*, si Bereczk, despre care Sigismundu la a. 1426 dice: *Quod nullus omnino iudicum Regalium et terrestrium ipsos (inhabitores villae Bereczk) iudicare seu ipsorum (iudicium Regalium et terrestrium) iudicio adstare, compellere, aut compelli facere debeat vel praesumat, nisi ipsemet Kenesius cum praefectae villae villanis coasumptis sibi Siculis potioribus, quos maluerint, cunctis hominibus quaerulantibus iudicium et justitiam valeant administrare atque possint* (Benkö Milkovia II. 117), ori, — dupa ce la a. 1562-6 s'au introdusu *jus regium* si in secuime au decasutu in sierbitute.

Municipiele secuiesci au patitu multa schimbare in numerulu si arondarea loru, pana ce in urm'a concluseru dietale dela a. 1562 acestea s'au concentratu in acele cinci iurisdictioni principali, ce le a afluatulu presentulu nostru si anume:

- 1) Scaunulu Udvarhely cu filialele Keresztur si Bardocz;
- 2) Scaunulu Háromszék din Sepsy, Kezdy, Orbay si Miklósvár,
- 3) Scaunulu Csik cu Gyergyö si Kaszon;
- 4) Scaunulu Marosvásárhely si *Marosvásárhely*
- 5) Scaunulu Aranyos.

Aceste scaune colective luate — dupa cum amu aratatu — se subsu-
mau sub numele de comitatulu Secuiloru, a carui chefu se chiamá
comitele Secuiloru, care mai de multu se denumea prin rege, mai
tardiú principii tiei siau reservatu acésta titulatura. Comitii secuiloru
adeseori erau totdeodata si comiti de Bistritia, Brasiovu, Mediasiu, Si-
gisiora etc. (Sig. de publica partium Trans. Administratione pag. 63—70.)
La a. 1555 vedemu scaunile secuiesci adunate intr'o congregatiune co-
muna in Udvarhely, unde au conclusu asia numitele statute secuiesci.

De atunci n'a mai tienutu o astfelu de congregatiune universalá,
ci fiecare scaunu au esercitatu dreptulu de jurisdictiune municipale
autonoma si independente unulu de altulu.

Fiecare scaunu erá subimpartítu in scaune filiale, si acestea in
procese. Acestor'a antestau Duloni, scaunelu filiale vicejudici regesci,
iera insusi scaunulu judeci regesci, cari stau in nemidilocita subordi-
nare a Gubernului regiu. Sub Chefii acesti'a stau si scaunile judeca-
toresci, sedes generalis et partialis. Dela scaunulu partial se apelau
unele cause la sedri'a generale si la comitie cá si in Comitate. Toti
officialii municipali ai secuiloru se alegeau prin congregatiunile scaunale.

Afara de aceste jurisdictiuni scaunale se mai aflau asemenea, cá
si in comitate mai multe orasie, ce esercitau dreptulu de jurisdictiune,
subordinate fiindu d'a dreptulu regiului Gubernu. Jurisdictiunile scau-
nale si orasiene se reprezentau in diet'a tiei prin cate doi deputati.

C. Teritoriulu Sasiloru seu asia numitulú fundu regiu.

Amu vediutu mai susu genesea colonistiloru teutoni, amu urma-
ritu si procesur'a asiediarei loru in acésta tíera, si cunoscemú si actulu
acelu memorabile, care vine sub nume de privilegiulu Andreanu dela
a. 1224.

Acestu privilegiu nunumai a pusu pétr'a fundamentale a jurisdic-
tiuniloru sasesci din Transilvani'a, dara le a investitu totu o data si cu
cele mai frumóse libertati si drepturi politice adeveratu constitutionale;
si spre onorea Sasiloru trebuie sa marturisimu, ca ei au si avutu tari'a
si virtutea acea politica, de a sustienea in midiloculu seu egalitatea de
dreptu, si d'a apará libertatea cetatienésca in contr'a tutuloru atacuriloru
feudale, ce ii periclitaú de tóte partile! Acestu privilegiu e basea con-

stitutiunei loru, care déca aru fi fostu estinsa peste tóta tiér'a si peste toti locuitorii ei, Ardealulu aru fi fostu cea mai fericita tiéra!

Dara durere! ca acésta Charta magna luase o directiune totu mai tare magnitóre!

Dara sa remanemu de asta data pe longa obiectulu teritorialu. Privilegiu Andreianu in cuvintele: *Quod universus populus incipiens a Varos usque Boralt cum terra sicularum terrae Sebus*) et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur*, a impreunatu tóte coloniele sasesci din partea meridionale a tierei intr'o singura jurisdictiune, intr'unu singuru municipiu — *omnibus comitatibus cesantibus radicatus*. —

Din cuvintele ulterioare a privilegiului Andreianu: *quatenus ipsos nulus iudicet nisi nos vel Comes Cibiniensis*, vedemu, câ acestu comitatu s'au chiamatu comitatulu Cibiniense.

De comitatulu Sabiiului, care afora de imprejurimea sea mai ingusta numita *provincia si sedes Cibiniensis*, se tieneau inca urmatóarele sapte scaune ca submunicipie:

- 1) Scaunulu Sabiiului, la care s'au mai incorporatu la a. 1453 scaunulu filiale alu Talmaciului, la a. 1472 alu Selistei**) la a. 1424 bunurile prepositurei de Cibinio, la an. 1477 bunurile abatiei de Kerz si Egeres.
- 2) Scaunulu Orestiei;
- 3) Scaunulu Sebesiului;
- 4) Scaunulu Mercurei;
- 5) Scaunulu Nocrichului;
- 6) Scaunulu Cincului,
- 7) Scaunulu Rupei, si in fine
- 8) Scaunulu Sigisioarei.

La acestea s'au mai adaogatu.

- 9) Scaunulu Mediasiiului, care pela a. 1402 stá sub comitele Secuiloru.
- 10) Districtulu Bistritiei, care asisderea stá sub comitii secuiloru seu sub alti comiti, cum a fostu gubernatoriulu Joane Hunyadi Corvinu; in fine la anulu 1474 s'a incorporatu cu universitatea Sasiloru de Cibinio. Totu pe acelu timpu Matia Corvinulu

*) Vedi despre acést'a, doue opiniuni contrarie a lui Benkö Trans. si a lui G. Fr. Marienburg im Archiv des Ver. neue Folge V. pag. 212.

**) Variis praeterea nominibus seculo XV et XVI hocce Dominium occurrit v. c. Districtus Omlas, Keneziatu etiam Vodatus de Szeliste (Grossdorf) etc. Sub Vaidis Transalpinis Locumtenens ipsorum (Knezius, Voda) in Szeliste — gubernabat. Reschner de Praediis pag. 30.

a impreunatu la iurisdictionea Bistritiei si valea Rodnei, cum amu aratatu mai susu.

- 11) Districtulu Brasiovului, tiér'a Barsei, care s'a fostu colonisatu intre an. 1211—1225 prin cavalerii germani. Acést'a la inceputu a fostu provintia independinta, mai tardiu adesea s'a subordonatu comitiloru secuiesci si comitiloru de Brassu. In fine la a. 1422 s'a incorporatu cu universitatea sasa de Cibinio.

La estu districtu s'a mai adaosu la a. 1500 si tienutulu Branului cu sacelele *Inde (e Cernatfalu, Hoszufalu, Türkös) Valachi Schismatici pulsí et hae villae ad manus christianorum devenerunt. (Benkő Milkovia II. 268.)*

Ce s'atinge de celel'alte colonie sasesti respite prin comitate, ele ori au fundatu orasie, unde si au tienutu libertatea celu putinu individuale cá cetatieni liberi, ori, unde acést'a nu a pututu, au decadiutu in subditela feudale.

Comitatulu Sabiului asia grupatu a fostu subimpartitu in susu atinsele scaune si districte, cá submunicipie cu representatiune scaunale si districtule, iera acestea in Inspectorate.

Justiti'a se administrá prin Judeci si prin oficiolate scaunali seu magistrature, la ceste din urma in unele cause se facea si apelatiune; iera de aci in cause civile la Universitate.

Oficialii municipali se algeau prin reprezentantiele municipieloru dupa ordinea prescrisa in punctele regulative. Comitele sasescu, cá toti comitii supremi se deumeau decatra principele in intielesulu privilegiului Andreianu, *quem nos eis loco et tempore constituemus*. Dara fiindca *comes cibiniensis* erá totdeodata si *judex regius de Cibinio*, si acést'a totu in sensulu acelui privilegiu se alegea *et ipsum populi eligant*, asia municipalitatea luá influentia midilocita prin alegere la denumirea comitelui de Cibinio, (vedi das Recht der Comes-Wahl, von Rannicher. Kurz mag. II pag. 131). Atatu universitatea comitala, catu si iurisdictionile scaunale aveau dreptulu statutariu pentru trebile sele interne.

Ce s'atinge de orasie, ele nu s'au despartitu de legatur'a cu comunele tierene — dupa cum s'a intemplat prin comitaté —, ci din contr'a, avendu ele cu comunele tierene totu acea conditiune de libertate cetatienésca, s'au vediutu chiamate a se pune in fruntea agendelor comune. De aceia orasiile in diet'a tierrei nici nu se reprezentau deosebitu de cele 11 iurisdictioni scaunale si districtuale.

D. Teritoriulu Romanu.

Ce? si teritoriu romanu?

Da, Domniloru! si teritoriu romanu nunumai din vechime, dara teritoriu romanu fundatu chiaru si pe dreptulu positivu — si inca cu continuitate pona in prezentu!

Din espositiunea istorica, ce a premersu aci, amu vediutu, ca la intrarea si asiediarea celoru trei natiuni principali: Secui, Magyari si Sasi in acésta tiéra, acést'a au fostu locuita de Romani, cari au avutu domnitorii sei nationali, si iurisdictionile sele nationali. Amu vediutu mai departe, ca si dupa ocuparea unei mari parti a teritoriului Ardelenscu prin memoratele natiuni, si dupa fundarea iurisdictioniloru sele nationali, au mai remasu destule districte, cari pana in timpurile mai próspete au figuratu cá romane, *terra Blachorum, Districtus Olahorum, villae olahale* cu representatiunea si universitatea loru nationale, *universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olahis* 1291, si *Universitas tam Hungarorum quam Valachorum* (1437) etc. Amu vediutu, ca si in iurisdictionile, ce au luat u altu nume decatu celu romanu, Romanii nobili si liberi, precum si corporatuinile acestor'a si au pastratu proprietatea privata a pamentului seu, si comproprietatea politica in iurisdictionile asiá numite nobile (ori magyare), secuie si sase. *Valachus ipse nobilis cum Hungaris nobilibus et verificationem et juramenti depositionem in Judiciis facere peragereque tenetur.* (Art. Diet. VI a. 1540); si: *natura fundi regii diversitatem jurium excludit etc. etc.* Amu vediutu in in fine, ca Maria Teresia au fundatu doue teritorie de militie romana nationale; *Nos Maria Theresia etc. etc. Omnibus et singulis praecipue autem in eodem magno Principatu erectarum Limitanearum Valachicarum pedestrium et equestrium reginuum nationalium comendantibus. etc. Ea igitur nunc clementissima nostra intentio est, ut interim tam a nobilibus Hungaris, quam nobilibus et libertinis Valachis saepe fatis, nec non in liberum statum translatis — incolis, duae Legiones pedites, praeterea Legio una equitum — militiam limitaneam erigamus* (Rescript. r. dto Viena 12 Nov. 1766), cari legiuni cu iurisdictionea loru a duratu pana la a. 1850.

Si déca legislatiunea Ardeléna a si cercatu mai de multe ori *de nobis sine nobis* a denegá natiunei romane terenulu politicu (A. C. P. I. tit. I si VIII) urmele acestoru incercari s'au stersu prin art. Diet. I. de a. 186³/₄, s'au stersu prin spiritulu timpului — prin iubirea de dreptate a parintelui popóreloru, a pré dreptului domnitoriu Franciscu Iosifu I.

Cu tóte acestea, ce amu aratatu, ca si Romanii au avutu si au teritoriulu seu nationale, si face justa pretensiune, cá la impartírea poli-

tica a tieriei, sa i se dea acelu terenu politicu, ce i se cuvine, — sa nu deduca nimenea consecintia, ca eu asi tende catra sistem'a de impartirea tierii pre basa teritoriale, nici ca prin acea asi vrea sa cercu scurtarea drepturile celoru trei conatiuni ale tieriei — prin nescari pretensiuni esorbitante. Dómnne feresce! Ve veti incredintiá din contra, ca eu, delaturándu sistem'a teritoriale, la impartirea tieriei me voiui basá pe sistem'a municipale, si ca voiui cautá, pentru participarea Romaniloru la beneficele acestei impartiri politice a tierii, numai acea chiai'a, care e corespundietóre spiritului timpului, si numai acea masura, ce e necesaria pentru echilibrulu internationale si pentru trancilitatea patriei.

Pana acia m'am adoperatu a dá o icóna despre metamorfos'a, prin care a trecutu impartirea politica a tieriei dela inceputu pana la figur'a ei de astadi, si din decursulu espositiunei acesti'a neamu pututu incredintiá, ca aceasta impartire politica s'a desvoltatu numai sucesive, casuisticu si fora nici o sistema, si tocmai acésta imprejiurare a facutu, ca ea nu mai e corespundiátóre nici pentru administrarea politica, nici pentru manuducerea justitiei, cu atata mai putínu pentru desvoltarea unei vietii municipale.

Sa vedemu acum ce incercari s'au facutu pana acum'a pentru in dreptarea ei? si cu ce sucesu?

BCU Cluj / Central University Library Cluj

II. Impartirea Iosefina.

Una singura privire repede peste cart'a Transilvaniei erá destulu d'ase convinge ori-cine despre neconformitatea si scaderile impartirii politice a Ardélului, cá si despre deformitatea teritoriiloru jurisdictionali celoru respite si lipsite de ori ce arondare geografica, care s'au fostu sustienutu in decursulu atatoru seculi numai prin starea cea esceptionale a natiuniloru celoru privilegiate — cu privire la diversitatea drepturiloru loru politice si private.

Unui regeneratoru a vietiei de statu, cum a fostu si imperatulu Iosifu II, ia ajunsu la prim'a aruncatura de ochi asupr'a acestei tierii numai de a observá reulu si caus'a acestui'a, dára d'a se si apucá de eradacinarea lui.

Defectele cele multe ale vechiei impartiri politice a tiere cu nenumeratele enclave si forme crucisie si curmedisie de teritorie eterogene, cu care ori ce administratiune corespundiatoria erá cu totulu imposibile, determiná — dícu — pre acestu mare reformatoru de statu, cá prin rescriptulu seu din 26 Novembrie 1783 sa ordinedie una impartire noua a tieriei in diece comitate bine arondate, fora privire la nationalitati, la starea esceptionale a natiuniloru privilegiate, ori la impartire

rea de mai nainte, avendu maintea ochiloru singuru inlesnirea administratiunei politice si iudiciaria.

In contr'a acestei ordinatiuni a remonstratu regiulu gubernu transilvanu cu representatiunea sea din 18 Dechemvrie 1783, ruganduse pentru sustinerea vechei impartiri a tiei, basate pre legile patriei si pre privilegiile celoru trei natiuni, dara totu deodata acelasi gubernu ardelenscu s'a si apucatu de lucrarile preliminare pentru demandat'a impartire noua. Acést'a se si facu si proiectulu tramisu cu putine schimburi se sanctionara prin rescriptulu din 3 Iuniu 1784, prin care tier'a se impartira in 11 comitate, fie-care comitatu subimpartitu in cate doue seu trei cercuri, si fiecare cercu in cate 8 pana la 10 procésuri. Aceste 11 comitate sunt urmatoarele:

- 1) Comitatulu Hunidorei impreunatu cu Zarandulu, avendu pretoriulu in Deva.
- 2) Comitatulu Sabiului statatoriu din scaunulu Sabiului, Orestia, Sebesiu, Mercurea si Mediasiu cu enclavele atingutóre din comitatulu Alba de susu. Pretoriulu in Sabiu.
- 3) Comitatulu Fogarasiului cu enclavele concernente din Alba de susu impreunatu cu Cincu, Noerichu, Sigisiora si Rupea. Pretoriulu in Cincu Mare.
- 4) Comitatulu Haromszékiului cu Districtulu Brasiovului si partile atingutóre din Alba de susu, la care s'au mai adaogatu si scaunele filiale Bardotz et Kaszon. Pretoriulu in S. Szt. György.
- 5) Comitatulu Udvarheiului cu Csik et Gyergyö, adausu cu filialulu Keresztur; Pretoriulu in Udvarhely.
- 6) Comitatulu Thorda superioare, Kolos et Doboca inferioare cu Districtulu Bisztritz. Pretoriulu in Szt. Regen.
- 7) Comitatulu Szolnok inferioare cu Doboca superioare. Pretoriulu Déés.
- 8) Comitatulu Szolnocolu mediocre cu Krasna si Kövár. Pretoriulu in Szilágy Cseh.
- 9) Comitatulu Kolos superioare et Thorda inferioare si Aranyos. Pretoriulu in Clusiu.
- 10) Comitatulu Kükülö cu Maros, Pret. D. Szt. Marton transpusu apoi la M. Vasarhely.
- 11) Comitatulu Albei Inferioare cu Pretoriulu in Nagy-Enyed.

Pelanga aceste jurisdictiuni s'au mai coordonat 9 cetati libere, cá jurisdictiuni de sine statatóre, adeca: Sabiiu, Clusiu, Brasiovu, M.-Vásárhely, Medias, Schigisiora, Bistritia, Alba-Carolina si Sasopolea, a caroru magistrature s'au subordinatu d'a dreptulu regiului Gubernu. In capulu fiecarui comitatu stá unu comite supremu cu unu vicecomite ordinariu, cercuriloru antestau vice-comiti substituti, si proceseloru comisari procesuali, cari aveau de a face numai cu trebile politico-administrative; iera justiti'a erá separata. Statutiunea agendeloru economice era concediuta congregatiuniloru marcali, iera esecutarea loru la oficiali politici.

Spre regulara si consolidarea administratiunei publice apoi prin rescriptulu din 16 si 23 Ianuariu 1786 s'au impartitu aceste 11 comitate in 3 districte mari, concedinduse la 3 comisari imparatesci, adeca contelui Kemény, contelui Teleki si Baronului Brukenthal.

Nefavorea imprejiurarilosu politice a timpului de atuncea, apoi opositiunea pasiva a natiuniloru si staturiloru privilegiate a nimicitu intentiunile si reformele cele benevole ale monarchului, despre care si noi putemu díce cu Rottek: *„Auch hatte sein Fehler nur darin bestanden, dass er sein Volk für besser hielt, als es war“* si cu predicatorulu Iacobi: *„Joseph verliess sein Reich wie ein Arbeiter das vertraute Feld, das er vor Ueberschwemmung zu sichern gedachte, wo die Fluth mehr als einmal die Dämme zerbrach, und durch den Widerstand reissender geworden, einen Theil der Saaten mit sich fortspülte. Wenn der Abend einfällt, geht er betrübt, aber mit gutem Gewissen von dannen, weil er treulich gearbeitet hat.*

Prin rescriptulu din 28 Ianuariu 1790 s'a restituitu impartirea de mai 'nainte, cu vechile comitate, scaune si districte.

Déca vómu esaminá putinu impartirea Iosefina, apoi intentiunea regimului de atuncea a fostu intr' adeveru pentru tier'a intréga cea mai salutarie, si impartirea aceia erá atuncia o acisitiune de nemarginitu pretiu pentru poporulu Ardelénu — impilatu de atatea secle. Ieta ce díce susu atinsulu rescriptu Iosefinu din 3 Iuliu 1784 despre scopulu acestei impartiri: *„Ut itaque hae (difficultates) tollantur, et benigna intentio nostra, quae eo unice vergit, ut omnis inter nationes Principatum illum incollentes quoad politicam administrationem diversitas, odiumque ex diversitate hac promanans eradicet, plenarium sortiatur complementum, tale elaborari curavimus Planum, ut tam ad salutarem hunc scopum obtinendum, quam etiam ad praevertendas, quae in futurum ex nova Magni illius Principatus subdivisione enasci possent jurium privatorum confusiones, integra antiquorum comitatuum, sedium et Districtuum corpora, quantum*

situs locorum admisit, invicem conjuncta retineantur, sicque totus M. Transilvaniae Principatus in undecim comitatus dividatur.

Va se dîca, inlesnirea administratiunei prin stergerea diversitatii drepturilor privilegiate si introducerea unei egalitati de dreptu pentru tôte natiunile locuitoare, dupa a carei reabilitare indiadaru au petitiionalu romanii prin cunoscululu lor *suplex libellus Valachorum* catra staturile si ordinele dietei din a. 1791.

Cu tôte acestea impartîrea Iosefina pentru timpul de astadi nu mai e corespunditoare, — nici aplicavera din urmatorele motive:

- 1) Pentru ca acisitunile de drepturi politico-nationali in diu'a de astadi au luat unu caracteru positivu, si de acea intrecu multu acele, ce erau ase introduce prin imperatulu Iosifu II. Intre aceste drepturi eminedia dreptulu limbei, care conditiunea inlesnirea administratiunei prin arondarea iurisdicitiuniloru dupa gruparea elementelor de limba omogena.
- 2) Pentruca desvoltarea vietii municipale este intr'a semenea masura atarnatoare dela mentionat'a grupare a elementelor de nationalitate si conditiune omogena.
- 3) Pentru ca si impartîrea Iosefina, desi avea de scopu principalu numai inlesnirea administratiunei fora respectu la diferitele drepturi si nationalitati, totusi nu a fostu scutita de unele gresieli topografice forte esentiali d. e. gruparea Districtului Fogarasiu cu tienutulu Sigisioarei eu o affu incontr'a tutuloru reguleloru topografice si a cerintieloru unei gravitatiuni de comunicatiune catra unu centru naturale etc.

III. Proiectulu de lege din anulu 18¹⁰/₁₁.

Desi impartîrea Iosefina n'au fostu durabile, ea celu putînu avura acelu folosu, ca necesitatea si putinti'a unei impartiri mai conforme se popularisara.

Acést'a determinà pe Diet'a dela a. 18¹⁰/₁₁ de a se ocupà cu ideia unei noua impartiri a tieiei, si dupa desbateri forte seriose prin art. II. de lege a decretà in principiu, ca iurisdicitiunile sa se arondedie, dara prin aceia numerulu deputatiloru dietali sa nu scada. Insa acesta impartire principale nu a devenitu la unu proiectu specialu pona la a. 184¹/₂.

IV. Proiectulu Dietei dela a. 184¹/₂ pentru impartirea tieiei.

Cu tôte ca diet'a dela a 184¹/₂ recunosce conformitatea impartirii Iosefine, esprimanduse despre ea inurmatoriulu chipu: *Dicső emlékü*

II-ik József átlátván, hogy azon sok dgu politikai bonyolódásokon, melyek honunkat kötve tartották és tartják máiglan is, nem annyira mesterkélt egyeztetés mint összeolvasztás és új formába öntés által lehetne gyökerileg segiteni, — Erdélyt a többek közt minden nemzeti és mint felsőbb s alattabb megkülönböztetések tekintetbe vétele nélkül arányt és központosított törvényhatóságokra osztattak; de ezen czélszerűbb felosztás csak újabb bizonyosága lett annak, hogy minden időnek megvannak körszerű balfogalmai, melyeken időelőtt diadalmaskodni nem lehet, mert dicső emlékü József élte estvéjén több üdvös rendeletei közt ezen újabb politikai felosztást is kénytelen volt visszavenni, totusi si Diet'a acést'a nu s'a potutu redică peste prejuciale tempului seu. Ea nunumai ca nu a resolutu una impar-tire rationale a tierii, dara nu s'a pututu determiná nice pana acolo, ca macaru enclavele cele multe ale Albei superioare sê le anecteze la jurisdictiunile sasesci, in cari ele naturalmente erau situate.

Tota activitatea Dietei din 184 $\frac{1}{2}$ in privinti'a acést'a s'a marginitu la nisce indreptari in sistem'a vechia, statorindule in doue proiecte alternative.

Proiectulu dintaiu mergea intracolo: ca Comitatele Thorda, Clusiu si Doboca se iea o forma mai rotunda, iera Comitatu Albei casanduse, in loculu lui se creşca doue; prin urmare aceste Comitete se formeza asia:

- a) Comitatu Clusiuului — Doboca cuprindea tota partea cea occidentala a Comitatu Clusiu si Doboca pana in mediloculu Campiei.
- b) Comitatu Thorda tienea partea cea occidentala cu cerculu Mociului din Comitatu Clusiuului.
- c) Din partea orientala a Comitatu Doboca, Clusiu si Thorda se forma Comitatu Reginului.
- d) Comitatu Albei superioare se casea, iera enclavele din care sta elu, se anectéza scaunelu secuiesci si jurisdictiunelu celoru mai de aproape, anume la Fogaras, Háromszék, Udvarhely, Küküllő si Alba inferioare.
- d) Iera in loculu acestui Comitatu érá sa se impartiasca Háromszékulu in doue scaune de sene statatóre; Háromszékulu superioare si inferioare.

Alu doile proiectu se deosebea de celu dintain numai in privinti'a Albei superioare si a Háromszékulu.

Dupa acestu proiectu enclavele Albei superioare din partea orientala erau sâ se anecteze cu Háromszékulu, Udvarhelyulu, Fogarasulu si Küküllöulu, iera din cele occidentali — impreunate cu aceea parte din Alba inferioare, ce cade din cóce de Tarnav'a mare si de Mure-

siu se formêze noulu Comitatu alu Albei superioare; éra Háromszékulu se remana intrunulu.

Una aruncatura de ochi peste cart'a asia reformata, ne va arată ca nouă impartîre nu cu multu se deosebesce de pestritur'a celei vechi, si ca tendintî'a Dietei a fostu a nu imputî'a numerulu jurisdistiuniloru, nice a stirbi sistem'a politico-nationale de teritorii natiionali. Cum ca aceste operate nu corespundu cerintieloru présente, nu e de lipsa d'a demonstrá mai pe largu.

V. Impartirea provisorie dela an. 1850.

Dupa ce evenimentele aniloru 1848 si 1849 au produsu in starea politica si sociale a locuitoriloru si natiuniloru ardeleni de fapta schimbări radicale, — trebuintî'a unei noue impartîri a terei se facú si mai necesaria si neamanavera.

De acei'a gubernatorele civile si militare de atuncea Baronulu Wolgemuth in contielegere cu comisariulu civilu Eduarda Bach pe bas'a constitutiunei din 4 Martiu 1849, prin care s'a fostu garantatu egalitatea politica a tutoloru naonalitatiloru, si egal'a indreptatîre a tutoloru cetatieneloru inaintea legi, a introdusu la an. 1850 o impartîre provisorie, prin care pe lunga inlesnirea administratiunei politice se multumésca si nationalitatile Ardelene:

Dupa acésta impartîre mai antaiu provisorie, tier'a cade in 6 districte civile si militare, si anume:

- 1) Districtulu Sabiului cu 13 cercuri statatóre din cele 11 Scaune si Districte sasesci vechi, si din cerculu Reginului si alu Ibasfaleului. Acestea erau dupa organismulu vechiu subimpartîte in inspectorate.
- 2) Districtulu Albense din cercurile Deva, Hatzegu, Körösbanya, Alba-Iulia si Blasiu.
- 3) Districtulu Clusiului din cercurile Turda, Clusiu, B.Hunyád, Szilágy-Somlyo et Déés.
- 4) Districtulu Reteagului din cercurile Magyar-Lapos, Retteg, Cseh, Giurgiu si Nassodu.
- 5) Districtulu Udvarheilui cu cercurile in Vásárhely, Udvarhely, Csik si Háromszék.
- 6) Districtulu Fogarasiului care formá numai unu cercu cu subcercurile Ucea, Fagarasiu si Persany.

Tóte cercurile afora de Districtulu Sabiului erau subimpartîte in Subcercuri.

Acesta impartîre aru fi fostu destulu de corespundiatóre imprejuriloru de atuncia, numai avé acea scadere, ca administratiunea publica

incepandu dela Subcercu, Cercu, Districtu, Gubernu si Ministeriu se traganá prin 5 Instantie.

Acésta scadére erá sê se inlatureze prin acelu proiectu dela a. 1851, prin care acésta impartire provisorie erá se iea unu caracteru definitivu.

VI. Proiectulu de impartirea definitiva din a. 1851.

Acestu proiectu luase de basa impartirea cea provisorie din anulu trecut, dara cu doua schimbari momentóse. Una ca s'a luat o consideratiune si mai mare la gruparea nationalitatiloru, si alu doile, ca cele doue Instantie din urma s'au concentratu întrun'a, adeca din cercuri si sub cercuri s'au formatu Capitanate cercuale.

Dupa acestu proiectu, care prin resolutiuneá pré inalta din 12 Maiu 1851 si primira inalt'a sanctiunare, tier'a erá sâ se imparta in 5 tienuturi, subdivise in 36 de capitanate, si a nume:

- 1) alu Sabiului cu 6 capitanate, Sabiu, Mediasu, Sighisiora, Rupea, Brasiovu si Bistritia.
- 2) alu Albei-Julii cu 10 Capitanate: Alba-Iulia, Blasiu, Ujora. Abrudu, Crisiu, Deva, Hatzegu, Orestia, Orlatu si Fogarasiulu,
- 3) alu Clusiului cu 6 capitanate: Clusiu, Thorda, B.-Hunyad, Szilágy-Somlyó, Tasnád, Zilah.
- 4) Alu Reteagului cu 7 capitanate: Déés, Somkut, Retteg, Naszod, Giurgiu, St. Petru si Gyerla.
- 5) Alu Udvarheiului cu 7 capitanate: M. Vasárhely, Makfalva, Udvarhely, G. Sz. Miklos, Csik Szereda, Kezdi Vasárhely et Szt. György.

D'intre aceste tienuturi 2, alu Albei si alu Reteagului erá sa fie romanesci, alu Clusiului si Udvarheiului magyaro-secuiesci, iera alu Sabiului cu respectivele enclave Bistritia si Brasiovu germano-sasesci. Eu maturisescu cu tóta francheti'a, ca déca d'atuncia pona acuma nu s'aru fi instreinatu cele 4 Comitate la Ungari'a, cea ce conditiunédia ore cari schimbari in impartirea cestiunata despre o parte, iera despre alt'a, déca aceste 5 tienuturi s'aru investi cu dreptu si reprezentantie municipale in 5 Universitati, iera cele 36 de Capitanate cu reprezentantia si activitate submunicipale, apoi impartire mai bine nimerita si mai drépta pentru cele trei nationalitati principale din Ardealu in nice unu proiectu de pona acumá nu vomu aflá. —

Éra déca i s'aru puté imputá vr'o scadére, acest'a aru fi numai aceea, ca estensiunea cea larga acelu cinci Districte, si marimea Capitanatelu intr'atátá dificulteza administratiunea, incatu. centrele ace-

stei'a pré fi aru departate de poporu. — Cu tóte acestea — durere! ca pe candu acest'a împartîre erá se între in activitate, prin Patent'a din 31 Decembre 1851 se revócá constitutiunea imperiului din 4 Martiu 1849, si cu îndreptatîrea nationale basata pe densá, se ínlaturá si acestu proiectu de împartîre a Ardealului.

VII. A doua împartîre provisoria dela a. 1852.

Dupa ce asia dara in locul constitutiunei imperiale din 4 Martiu 1849, prin scrisórea de cabinetu din 31 Decembre 1851 s'au substituitu principiulu centralisatiunei pe pas'a unui regimu absolutu a urmatu nunumai ínlaturarea proiectului de împartîrea definitiva din a. 1851, dara Gubernulu tieriei a aflatu si mana libera de a restitui împartîrea provisoria dela a. 1850 cu privire numai la ínlesnirea administratiunei publice.

De aci in vigórea altisimeloru resolutiuni din 27 Iuli si 24 Octombrie 1852 a urmatu a dou'a împartîre provisoria a tieriei; acést'a erá numai o arondare mai concentrata a împartîrei provisoria dela a. 1850, incorporanduse Fogarasiulu cu Sabiulu, Bistritia si Regenu cu Reteagulu, Orestia cu Alba Iulia, prin care tier'a in locu de 6 au devenitu împartita numai in 5 Districte, Sabiu, Alba Iulia, Clusiu, Bistritia si Udvarheiulu. Aceste Districte s'au subîmpartitu in 28 de Cercuri, si 109 de subcercuri. In ele cadeau 11 judecatorie colegiale si 62 judecatorie singulare.

Iustiti'a s'a separatu peste totu de Administratiunea politica, si ambele acum'a s'au íncredintiatu si in Districtulu Sibiului la man'a amplotiloru de statu.

Totu deodata s'a ursitu o împartîre definitiva dupa aceste principie adeca a gubernarei absolute — cu respectu numai la ínlesnirea administratiunei si justitiei.

VIII. Definitiv'a împartîre a tieriei dela a. 1854.

Cu pré ínalt'a resolutiune din 30 Decembre 1852 s'a datu o instructiune noua pentru împartîrea definitiva a tieriei in Prefecturi si Preturi, si acést'a lucrare s'a íncredintiatu unei Comisiune pentru organisarea tieriei.

Acést'a sia datu opiniunea intracolo, ca delaturanduse sistem'a de Cercuri si Subcercuri tier'a se fia divisa în siese Prefecturi, adeca: Sabiiu, Brasiovu, M. Vásárhely, Bistritia, Clusiu si Orestia, éra aceste Prefecturi se se subîmparta in 79 de Preture si Magistrate orasienești coordonate pretureloru.

Iustiti'a colegiale de instanti'a prima se se administreze prin 6 judecatorie colegiale separata de administratiunea politica, si pr'in 79 de

judecatorie singulare impreunate cu preturile politice, apoi pr'in 7 judecatorie urbane delegate. — Din aceste judecatorie singulare 29 erau insarcinate cu inquisitura criminala.

Acestu proiectu cu pré inalt'a resolutiune din 17 Februaru 1854 se incuviintia cu acea modificatiune, cá pentru mai marea inlesnire a administratiunei politice si judicearia, se inmultira numerulu prefecturiloru dela 6 la 10, iéra preturele inquisitorie dela 29 la 31.

Dupa acésta impartíre, asia numita *definitiva*. tier'a erá impartita in:

- 1) Prefectur'a Sibiului, cu 11 Preture: Sz. Sebes, Mercurea, Orlatu, Sibiui, Crisiu, Avrighu, Seica, Mediasiu, Ibasfaleni, Sighisiora, Cincu, Agnita, apoi Magistratura Sibiului pentru Orasiu, tóte cu o poputatiune de 320,266 de suflete.
- 2) Prefectura Brasiovului din 274,709 suflete cu 10 preture: Rupea, Fagarasiu, Sierpeni, Branu, Feldiora, Brasiovu, Sacelele, S. S. Georgiu, Baratos, M. Vásárhely, apoi magistratur'a Brasiovului.
- 3) Prefectur'a Udvarheiuului cu 174,127 suflete din 6 preture: Baraoltu, Kozmas, Csikszereda, G. St. Mihlos, Cristur, Udvarhely.
- 4) Prefectur'a M. Vásárhelyiuului cu 194,533 de suflete statátóre din 6 predure: Maros-Vásárhely, Makfalva, Mezö-Madaras, Záh, Radnot, D. St. Marton si Orasiulu M. Vásárhely.
- 5) Prefectura Bistritiei cu 178,344 suflete cuprindiatóre de 10 preture: Giurgiu, Regenu, Teaha, Sieu, Bistritia, Bargaen, Betlenu, Lecnilia, Rodna, Naszodu, si orasiulu Bistritia.
- 6) Prefectur'a Desiului cu 193,793 suflete avendu 8 preture: Lapusiu, Monosturu, Somcuta, Reteagu, Semesnea, Desiu, Gyerla, si Mociu.
- 7) Prefectur'a Salagiului din 174,086 suflete si 6 preture: Tasnadu, Zovani, Simleu, Csehu, Zilah, Hadalmasiu.
- 8) Prefectur'a Clusiuului cu 178,891 locuitori, 6 preture: Valasutu, Clusiu, Banfi-Hunyad, Gyalu, Torda, Bagyon, si Magistratur'a orasiului Clusiu.
- 9) Prefectur'a Albei cu 172,335 suflete si 6 preture: Teusiu, Aiudu, Blasiu, Alba, Giogiu, si Abrudu.
- 10) Prefectur'a Orestiei cu 213,118 locuitori si 9 preture: Halmagiu, Crisiu, Ilia, Sioimusiu, Deva, Hinidóra, Hatiegu, Puj, Orestia si Magistratur'a de aci. —

Acést'a impartíre politica si judiciaria a intratu cu 30 Noembre 1854 in activitate, si a tienutu pona in finea lui Aprile a. 1861.

Déca vom considerá numai punctulu de vedére alu inlesnirii administratiunei publice, apoi impartirea acést'a a fostu cea mai buna de pona acum'a.

Ea are preferintia inaintea celei Iosefine, pentru ca jurisdictiunile au fostu mai bine arondate, si cu mai multu respectu la cerintiele topografíe. — Afora de aceea Prefecturile aveau numai una instantia subordonata.

Dara ea totu deodata avura si acea parte buna, ca aduse administratiunea politica cu cea judiciaria precum si cea finantieria in cea mai armonica combinatiune.

Impreunarea organeloru justitiarie cu cele politice si finantiarie de categori'a cea mai de susu intruunu pretoriu s'a doveditu de cea mai practica pentru poporulu tieranu. Acest'a, care nepotandu deosebi competinti'a trebuintieloru sele oficiali, si mai nainte amblá orbecandu si se impingea dela Pontiu la Pilatu pona aflá remediile causeru sele, in decursulu periodulu acestei organizatiuni elu aflá tóte concentrate in Pretoriulu cerculu seu, de unde dupa trebuintia i-se medilocea calea si catra organele de competintia superioare.

Cu tóte aceste'a, acésta impartíre Iosefina nu mai corespunde cerintieloru presente din doue cauze mai momentóse: ca fiendu aceste jurisdictiuni grupate din elemente de nationalitati heterogene, legea pentru egal'a indreptatíre a celoru trei limbi a patriei nu si aru aflá resolvirea sea practica; si adoua tocmai din acést'a cauza nu s'aru putea in ele desvoltá nici viati'a municipale.

IX. A treia restitutiune a impartírei vechi.

Dupa ce Majestatea sea prin Diplom'a din 20 Octomvrie 1860 si prin biletulu de mana din aceasi di catra contele Rechberg au restituitu tieriei Ardelului constitutiunea ei de mai nainte pelonga schimbari adancu taietore, ce — le cere egal'a indreptatíre si aceloru nationalitati si confesiuni, ce nu erau pana atuncea primite in sistem'a constitutionale a tieriei, — cu pré inaltulu biletu de mana din 21 Decembrie 1860 s'au insarcinatu Presiedintele cancelariei aulice transilvane B. Franciscu Kemény, cá, ascultandu barbati de incredere publica din tóte nationalitatile confesiunile si staturile tieriei intr'o conferentia la Alba Iuliá, pe temeiulu acestei consultari sa faca propuneri pentru reorganizarea tieri, pentru convocarea Dietei Transilvane, precum si in privint'i'a cestiunci despre restitutiunea vechi impartíri — cu respectu la cerintiele provocate pr'in egala indreptatíre a tieriei. Tienanduse acésta conferintia, si facunduse din partea cancelariului propunerile cerute, a urmatu pré 'nalt'a reso-

lutiune din 24 Martiu 1861, prin care vechi'a impartîre a tieriei cu tôte consecintiele ei, si in specie cu sistem'a teritoriale a celoru trei natiuni privilegiate, incependu dela 15 Apriliu 1561 a devenitu iera la valóre, cu acea singura modificaciune, ca din teritoriulu graniceriloru romani din regimentulu alu II s'a formatu unu Districtu numitu Neseudu dupa analogi'a Districtului Fogarasiu. In urm'a resolutiunei mai 'nalte, ce a urmatu curendu dupa acestea, adeca la 31 Martiu 1861 s'a restituitu si justiti'a pe basea organismului din ante de 1848. — Iera in urm'a resolutiunei pré 'nalte din 1861 patru jurisdictiuni Ardelene: Solnocu mediocre, Krasna, Kióru si Zarándulu s'au incorporatu cu Ungari'a.

Prin aceste dispositiuni ale regimului ardélenu din a. 1861 de odata s'a vediutu natiunea romana, dupa unu periodu de lupta politica de 12 ani — prelanga tôte demandatiunile pré gratiöse ale Monarchului de ase ridica si natiunea romana la egal'a indreptatîre — acumu aruncata iérasi peste reslogi afora de ocolulu sistemiei de statu alu Ardélului, — si in locu de egala indreptatire de nou neindreptatiti. —

Unu astfeliu de pecatu politicu trebuia se fie strigatoriu la cerui. Romanii toti cá unulu au cautatu din nou mantuintia la parintele loru celu dreptu, si monarchiulu au auditu glasulu fiiloru sei credinciosi. —

Rigimulu ardelenescu din a. 1861 trebuira se faca locu altui'a, care pricepura intentiunea monarchului mai bine, si care are si vointi'a si aptitatea de a o si resolvi dupa spiritulu timpului si dupa dreptele cerîntie a tutuloru nationalitatiloru si confesiuniloru ardeleni, si ale tutuloru locuitoriloru tieriei fora deosebire de stare si clase.

Sub auspiciile acestui binevoitoriu regimu alu Majestatii sele se facú natiunei romane posibile, cá glasurile ei cele resipite sa se concentredie intr'unu organu legiuitu, si din congresulu ei nationalu din 1 Iunuariu 1863 sa cêra vindecare peste totu, si in specie si in privinti'a unei noua impartîre a tieriei. Totu sub auspiciile acestui intie-leptu regimu si natiunea sasésca se vediú in placut'a positiune, cá ea inca prin representatiunea universitatii sele natiunale din 29 Martiu 1862 sa cera reorganisarea tieriei pe bas'a unoru principie demne de recunoscîntia, si conclasuitoare cu a natiunei romane.

Motivele, pentru care tier'a nu se mai pôte multiamí cu impartirea de astadi a tieriei sunt urmatóarele:

- 1) Ea e basata pe sistem'a de trei teritorie nationale, care eschide in fapta pe natiunea romana din composesoratululu tieriei. Acést'a eschidere in urma Art. I de lege din a. D. 186³/₄ numai pôte stá.
- 2) Dara sistem'a teritoriale ingreuna si administratiunea publica si nici nu s'au aratatu practica pentru desvoltarea nationale. Ambele si au aflatu deslegarea sea numai in sistem'a municipale in Ardélu — cá si in Elvetia.

- 3) Impartîrea jurisdictiuniloru de astadi resipite crucisiu si curmedîsiu prin tîta tîer'a fora respectu topograficu si etnograficu, multîmea, si disproportiunea loru nu corespundea nici cerintieloru administrative nici municipali; ea mai vertosu numai le impedeacă pe amendoué.

De aceea regimulu Majestatii sele a aflátu de neaperata si urginta necesitate, cá întrebarea acést'a, adeca impartîrea tîerei, in legatura si mana in mana cu organisarea politica judiciaria si municipale sa se resolvedie pe cale constitutionale catu mai ingraba.

Acestei laudavere intentiuni avemu de a multumí, ca cestionat'a impartîre a tîerei ocupa locul in intre cele din taiu probleme ale Dietei Transilvane. Acestei constelatiuni favorítóre avemu asia dara de a multumí, ca proiectulu regimului, ce ne sta inainte in privintî'a impartîri tîerei, a datu ocaziune locuitoriloru patriei de tîta nationalitatea si clas'a de a statuí o impartîre drépta si conforma tutuloru cerintieloru, ce caracterisedia acést'a tiera in felîulu seu unicisîm'a. — Numai dela drépt'a, prudent'a si armonic'a conlucrare a Dietei ardelene atarna ajungerea acestúi scopu salutare.

Mai 'nainte de asi aterne proiectulu seu, regimulu Majestatii sele a cerutu si opiniunea regiului gubernu Transilvanénu, care a si corespunsu acestei provocari cu aternerea douoru proiecte de lege.

Asia dara mai 'nainte de a trece la proiectulu regimului, ce ne sta inainte, nu va fi de prisosu d'a esaminá si respectivele propuferi ale regiului Gubernu Transilvanu.

X. Proiectele regiului Gubernu din a. 1863 privitorie la impartîrea tîerei.

In urma rescriptului din 26 Aprilie 1863 Nro Canc. Aul. 1987 Gubernulu transilvanu cu reprezentatiunea sea din 23 Iuniu 1863 Nro 22437 a substernulu Majestatii sele doue proiecte alternative pentru impartîrea tîerei.

A. Dupa celu din taiu proiectu, care se basédia pe impartîrea Iosefina din a. 1784 tîer'a aru fi d'a se impartî in 10 comitate, anume:

- 1) Comitatulu Hunidórei in estensiunea lui de pana acuma.
- 2) Comitatulu Sabiului din scaunele: Orestia, Sebesiu, Mercurea, Sabiiu cu Selistea si Talmatiulu, enclavele aci cadiatóre din comitatulu Alba superioare si cornulu din Alba superioare, ce-lu formédia Vizokna cu 9 sate din prejiuru, luanduse afora din aceste jurisdictiuni numai satele depeste Ternava si Oltu.
- 3) Comitatulu Fogarasiului statatoriu din Districtulu Fogarasiului, Nocrichu, Cincu mare, Cohalmu, Sighisiora, si en-

clavele concernente din Alba superioare, din preuna cu satele din scaunulu Sabiului de peste Oltu.

- 4) Comitatulu Háromszékiului statatoriu din Districtulu Brasiovului, Triscaunile, din preuna cu filialele: Bardotz, Ká-szon, apoi eclavele Albei superioare, ce cadu între aceste margini.
- 5) Comitatulu Udvarheiului din scaunile Udvarhely, Csik et Gyergyö.
- 6) Comitatulu Tórda (respectiv Regen) statatoriu din cercurile inferioare ale Clusiului si Dobocci din preuna cu Districtulu Bistritia.
- 7) Comitatulu Solnocului din tota estensiunea sea si partea superioare a Dobocci.
- 8) Comitatulu Clusiului din Clusiu superioare, Torda inferioare, si scaunulu Ariesiului.
- 9) Comitatulu Cetatea de Balt'a statatoriu din tota estensiunea sea, apoi din scaunulu Muresiului, si din enclavele Mediasului, Sabiului si Sigisiora depeste Tarnav'a mare.
- 10) Comitatulu Albei in estensiunea sea si satulu Lupsa, afara de satele date la Sabiu.

B. Dupa alu doilea proiectu alu Gubernului regiu din a. 1863, nepriminduse celu dintaiu pentru prea marea estensiune a Comitatelor, tier'a aru trebui impartita in 15 Comitatie, — mutatis mutandis anume:

- 1) Comitatulu Hunidorei din estensiunea sea de astadi si din scaunulu Orestiei.
- 2) Comitatulu Albei afara de 14 Sate din cerculu Vizoknei date la Sabii.
- 3) Comitatulu Turda, din Cerculu inferioare alu Turdei si din plasele Pogacea si Bogata alu cercului superioare, apoi din scaunulu Ariesiului.
- 4) Comitatulu Clusiului din cerculu lui superioare si plasele, Colos, Mociu, si Palatka a cercului inferioare de astadi, apoi din procesele Egregy, Cséh, Valaszut, Iclodu, Szék si Bura a Comitatului Doboca.
- 5) Comitatulu Szolnocului din estensiunea sea cu 10 sate din Doboca.
- 6) Comitatulu Cetatea de Balta din estensiunea cu enclavele Bolkats, si Sidve, afara de 5 sate de lenga Udvarhely, ce se incorporéza cu acest'a.
- 7) Comitatulu Muresiului din scaunulu seu si plasele Iara, Görgeny si S. Ioan a Comitatului Turda.
- 8) Comitatulu Sabiului din scaunulu seu si filealele Talmaciu si Selisce, apoi din scaunulu Sebes, Mercurea, Medias,

Nocrigu si Csinku apoi enclavele Albei, afara de satele de lunga Oltu.

- 9) Comitatulu Fogarasiului din estensiunea sea cu satele Oltene luate dela jurisdictiunile vecine.
- 10) Comitatulu Sighisioarei statatoriu din scaunele Sighisioarei si Rupea cu vrocateva Sate arondate din jurisdictiunile vecine, si enclavele Albense.
- 11) Comitatulu Brasiovului din Districtulu seu cu Branulu si enclavele Albense: Bodila, Nyen, Markos si Czinczari.
- 12) Comitatulu Udvarheiului din scaunulu seu si 5 sate din Cetatea de Balt'a.
- 13) Comitalulu Háromszékului din estensiunea hodierna si enclavele Albense in elu incidente.
- 14) Comitatulu Csik din estensiunea sea de astadi.
- 15) Comitatulu Bistritia cu Naszeudulu si acele sate restante din Doboca, Clusiu si Thorda, ce conditionéza arondismen-tulu.

Scadérela si neaplicaveritatea acestoru doue proiecte, si in specie alu proiectului 1, cu privire la cerintile de astadi suntu mai totu acelea, care leamu aratatu la impartirea Iosefina, si cea asia numita definitiva din a. 1854, — *era ce se atinge in deosebi de proiectulu alu II, desi acele scaderi la aceste nu sunt asia batatorie la ochi, ca la celu din antaiu, totusi o impartire in 15 Municipie astadi nu aru fi justificata nice din punctulu finantiariu.*

Ambele proiecte eschidu posibilitatea aplicarei Articulului de lege pentru limba, prin urmare si inlesnirea Administratiunei publice, precum si desvoltarea unei vieti municipale.

Aceste reflexiuni ajungu, ca se trecemu la proiectulu Regimului, ce ne sta la ordinea dilei.

XI. Proiectulu de lege alu Regimului dela a. 1864 pri-voriu la impartirea tierei.

Acestu proiectu s'a ascernutu pe mas'a Dietei transilvane in sie-dintia din 30 Iuniu a. c.

Dupa acestu proiectu aru veni, ca din 12 Comitate istorice ar-delene 4 adeca Doboca, Turda, Cetatea de Balt'a, si Alb'a superioare se se desfiintieze, si unulu nou, adeca alu Regimului, se se infintieze, si in consunantia cu acestea se se faca intre marginile municipeloru sustatóre de acum'a înainte schimbarile cuviintiose.

Prin urmare Marele principatu Ardealulu se susté in viitoriu din urmatórele municipie:

- 1) Municipulu Desiului (Comitatulu Szolnocu).
- 2) Municipulu Clusiului (Comitatulu Clusiu).
- 3) Municipulu Albei Iuliei (Comitatulu Alba).
- 4) Municipulu Devei (Comitalu Unidora).
- 5) Municipulu Sabiului (Sasimea).
- 6) Municipulu Fogarasiului (Districtulu Fogarasiu).
- 7) Municipulu Odorheiu (Sacuimea).
- 8) Municipulu Reginului (Comitatulu Reginu).
- 9) Municipulu Naseudu District. Naseudu),

care se impartu in cercuri (Vice-Comitate, Vice-Capitanate, scaune, scaune filiale).

Asia dara acést'a aru fi a 11 impartîre, dintre care o parte au fostu numai proiectate, parte a fostu si intratu in activitate.

Dea ceriulu, ca din acestu proiectu intru buna armonia se iesa alu 12 operatu, care nu numai se fia bunu, perfectu si constitutionale, dara se si abia o lunga duratime.

Si credu ca dorinti'a acésta ne va si succede, déca ne vomu tiené de principiulu moralu: Ce tienuti place, altuia nu face; ne va succede, déca vom fi sinceri si drepti, fii unei si aceiasi patrii, si frati adeverati a aceiasi mame.

Ne va succede, deca nimenea din noi nu va cautá preponderanti'a unei nationalitati cu stricarea ceialalte, si a unui municipiu cu derangiarea celuialaltu.

Ne va succede, dícu, déca vom da *suum cuique*, si déca la demesurarea competintii fiacaruia ne va conduce dreptatea, eguitatea si oportunitatea.

Mai 'nainte de ami da parerea asupra proiectului regimului si d'ami face propunerile mele, fiam ingaduitu de a mai face o reprivire asuprá impartîrei tierei preste totu, spre a deduce corolariile acelea, ce ne sunt necesarie pentru obiectulu dilei.

D'in espositiunea istorica a impartîrei Ardealului, si a incercari-
loru celoru multe spre indreptarea ei putemu deduce urmatoriulu moralu:

1) Scopulu principale alu ori carei sisteme de impartîre a tierei nu pote fi altulu, decatu inlesnirea administratiunei publice. Aceást'a se conditiunéza prin situatiunea locale, diversitatea etnografica a locuitoriloru, si a referintieloru loru sociali. Acestea dau pentru locuitori o directiune nesilita de a se apropiá in jurulu unui centru naturale de comunicatiune, de adunare, si de consolidarea remanerei la ol'alta, adeca de o viétia sociale, marginita in comunitati mai mici, ori in grupe mai mari. Ea se schimba cu desvoltarea conditiuniloru ei, si de aceia si impartîrea tierei trebue din tempu in tempu modificata dupa cerintiele acestori schimbări.

Acum, ori a fostu impartîrea primitiva a tierei nostre numai ca-suistica, ori conditiunata de niscari centre naturale, seú scopuri specifice — între cari, cum am aratatu mai susu, unii voru a desemná apararea marginilor orientali a tierei, adeca o administratiune militare —, acelea astadi nu mai esista. Solnoculu, Dobuca, Cetatea de Balt'a s. a. au pututu o data sa fia nisce emporie insemnate, au pututu avé si alta insemnatate politica, si au pututu formá unu centru alu unei jurisdictiuni mai largi, si a dá numele la Comitatulu respectivu —, astadi ele inse sunt nisce salutie fora nice o valoare influentiatoare la scopulu, ce ne sta inante. Cele „septem castra“ au pututu o data a fi puncte strategice pentru apararea tierei, inse ele astadi nu mai esistu si nusi voru mai cunosce inca locul u seu.

Astadi — candu dupa atatea secole, si mai cu sama in urm'a evenimentelor delà 1848 incoce, prin sterperea obagiei si a starei esemtionale a unoru clase de omeni, prin detorinti'a generale de a militá, si prin introducerea egalitatii locuitoriloru inaintea legi, s'au desvoltatu, estinsu, si statoritu elementele de institutiuni organice comune, astadi — dicu impartîrea cea milenare, cu iregularitatîle si deformitatîle ei incrucisiate si incurmedîtate, numai pote avé locu. Legislatiunea moderna, care a deschisu barierele pentru o administratiune publica regulata si sistematica, trebue se caute centrele, ce au devenitu la mai mare valoare, si sâ grupeze imprejurulu lor u'acea estensiune a jurisdictiuniloru politice, ce o dictêra cerintiele topografice, si omogenitatea locuitoriloru.

Asiadara la impartîrea tierei trebue in linea prima respectate cerintiele topografice.

2) D'ara impartîrea cea vechia a tierei trebue indreptata si din altu punctu de vedère.

Noi amu vediutu, cum tienuturile jurisdictionali sucesive s'au grupatu dupa diversitatea drepturiloru celoru trei natiuni politice ale tierei, adeca a nobililoru, secuiloru si sasiloru, — cum comitatele nobililoru Unguri si Romani mai cu samu delà a. 1790 incoce (Art. XI p. 3 1791) au luat u' numirea de Comitate Unguresci, si cum numai cele doue teritorie a regimentelor limitanee delà Orlatu si Naseudu au mai pastratu numîrea politico-nationale romana.

Dara, dupa cum aceste tienuturi politico-nationale erau fundate numai pe diversitatea drepturiloru publice si private a diselor natiuni, si nice decum pe caracterulu de nationalitate omogena, asia ele acum, candu cu disparitatea a celei diversitati de dreptu, si au perdutu bas'a, pe care erau fundate, nu se mai pot rezimá pe sistem'a trecuta de trei — acum patru — natiuni politice a tierei. Astadi nu se mai pôte deosebí ungurulu nobilu, de secuulu liberu, si ambii de fostii

obagi de nationalitatea lor; asemenea nice romanulu nobilu de romanulu liberu ori de fostulu grenicerei seu obagiu romanu; — precum nice sasulu liberu de sasulu nobilu ori fostu obagiu. — Armeanulu s'au naturalisatu in Magyaru, Germanulu in Sasu (ori — deca ve place — viceversa), iera Grecii, Serbii, si alti confitenti de religiunea orientale, in partea cea mai mare, trecu de romani.

Toti locuitorii tieiei sunt egali inaintea legii, toti avemu o legislatiune, o esecutiva.

Singur'a diversitate marcabile, ce mai esista intre locuitorii tieiei, si pote influentiá conditiunile cele mai esentiali pentru impartirea tieiei este limb'a, iera onorea politica, ce purcede d'in inarticularea celoru patru natiuni ardelene si afla deslegarea sea practica in Articolulu de lege pentru egal'a indreptatire a celoru trei limbi ale patriei.

Purtarea greutatiloru publice da apoi masur'a, in care fia-care din natiunile politice ale tieiei — demarcate prin limb'a lor in trei nationalitati principali — are de a trage folosele practice a le patriei.

Asia dara diversitatea limbei, conditionându inlesnirea administratiune publice, ne obturde in linea a dou'a cá principiu conducutoriu la impartirea tieiei gruparea elementelor de nationalitate omogena.

3) Nu putemu inse ignorá nice acea impresurare, ca insusi locuitorii unei si aceleasi nationalitati au deferite moduri de viet'a, cari i despartiescu prin deferite interese catra diferite grupe. Aceste interese omogene unescu adesea pe locuitori de deferite nationalitati la scopuri comune, si la necesitatea de conlucrare unita spre ajungerea lor.

Acésta trebuintia de asociatiune conditionéza necesitatea institutiunei municipale, care e unu dreptu nedespartiveru de vietia constitutionale. Vieti'a municipale a ajunsu in statele cele mai liberali, si cele mai perfecte in constitutiunea lor, — dicu in Angli'a si Nordamerica la cea mai eminente valóre. *Diesem Charakter der Gemeinde-Verwaltung verdankt England vorzüglich seine politische Macht und Grösse. (Dr. Loewe die Verfassungen Europas und Amerikas.)*

Dara ce mergemu noi la Anglia si America? Au nu viet'a municipale au sustinutu si a mantuitu pe natiunea sasesca d'in Transilvania in mediloculu elementelor feudale? Au nu institutiunea municipale o a redicatu la cultura si prosperitatea nationale? Au nu esertiarea drepturiloru sele municipale o a adus'o la valórea politica, in care o vedemu?

Socotescu asiadara, ca aru fi de prisosu tocmai pentru noi ardelenii, d'a motivá mai departe valórea dreptului municipale. Me marginescu numai a concluda cu aceia, cá impartirea politica trebuie sa serveze nunumai pentru organismulu esecutivu alu statului, dara si

pentru acei'a, cá între marginile cercurilor administrative provocate d'in împartîrea tieriei sa se pota miscà liberu si vietî'a municipale.

4. Déca vomu luá acum partea practica a principiiloru conducátore desvoltate pana aci, apoi ne vomu incredintiá, ca atatu tîntirea catra inlesnirea administratiunei prin respectarea cerintieloru topografice si etnografice, catu si instituirea unei vietî municipale prin respectarea conditiunei de vietia a locuitoriloru, intr'o tiéra unde locuitorii de nationalitate si conditiune diferita sunt parte mare mestecati, si asiediatî dupa varietatea figurei topografice a tieriei, aru fi cu neputintia, déca prin împartîre aru vrè cinevá sâ forméze numai o categoria de cercuri administrative. Pentru cá vointî'a acest'a au aru produce o asemenea figura a tierii, dupa cum a fostu împartîrea de pana acum'a in tienuturi pré mari, deforme si resipite, cum au fostu teritoriile nationali, comitatulu albei superióre s. a., — au in cercuri pré mici cum au fostu jurisdictiunea Ariesiului, cari tote trebue sa fia investite totu cu acele drepturi, cu care sunt investite si cele mai mari tienuturi; ori apoi aru trebui sa fia forte numeroase, cea-ce nice din punctulu inlesnirii administratiunei, nice din acel'a alu finantieloru nu aru fi justificatu.

De aci'a devine necesitatea, ca tier'a sa se imparta in doue categorii de instantia prima, adeca de cercuri submunicipali, si — prin gruparea acestor'a intr'o estensiune mai mare — de tienuturi municipale, — asia cá organismulu administrativu si municipale, începundu dela comunele locali, sâ se ascuta in cercuri submunicipali, si dela acestea in municipie centrali, — si — cá sa se observe o proportiune numerica — a locuitoriloru in cercuri, — a cercuriloru facia cu municipiele, — si a municipieloru facia cu tier'a intrég'a. —

Dupa aceste observari premergatorie fia-ne iertatu acum a trece la operatulu comitetului dietale insarcinatu cu esaminarea proiectulu regului privitoriu la împartîrea tieriei.

XII. Proiectulu comitetului dietale d'in a. 1864.

Comitetulu dietale insarcinatu cu anteconsultarea asupr'a proiectulu regului privitoriu la împartîrea politica a tieriei, considerandu cerintiele, ce s'au desvotatu in dilucidarea premergutore, au statuitu doue principie conducátore la esaminarea si dejudecarea acestui proiectu, adeca in prim'a linea: inlesnirea administratiunei politice si judiciaria, éra in a doua lineia: dupa putintia si gruparea elementeloru de natiunalitate omogena.

Totu-de-odata elu nu a lasatu d'in vedére, cá împartîrea politica a tieriei are de a indestulî nunumai organismulu administrativu,

dara si dezvoltarea unei vietii municipale adeveratu constitutionale si acést'a numai in cercurile mai anguste, dara si in sistematic'a lor concentrare in municipie centrale.

Aplicandu acumu aceste principie conducatoare la noua impartire a tieiei, comitetulu a aflatu, cá proiectulu regimului e corespunditoriu acestoru principie — si de aceia si aptu de a se luá de basa a pertractarilor ulterioare. De aceia elu s'a marginitu a face in acestu proiectu numai acele indreptari, cari, fora se altereze basea principiale, le au socotitu de neaparatu trebuintioase.

Luandu acumu acesta impartire la mai de aprópea esaminare, dupa seria ce o aflamu in proiectulu regimului, comitetulu au aflatu, ca:

I. Municipiulu Deesiului cu vr'o 150,000 de locuitori are atatu punctulu seu naturale de comunicatiune si grupare pentru locuitorii din valea Somesiului, catu si omogeneitatea locuitorilor, precum si estensiunea aceia, celu pote sustiené la valoarea unui municipiu completu.

Si déca comitetulu a aflatu, cá partea orientale a cercului Reteagului pana la muchia, ce desparte valea Capriorei de Valea lunga, sa se rumpe din acestu municipiu, si sub nume de cerculu Betleanului sâ se incorporeze municipiului Naseudului, iera comunele din partea occidentale sâ se impreune cu cerculu Deesiului despre o parte, iera despre alt'a déca cerculu Hidalmasiului pana la linea aceia, ce desparte acumu comitatulu Dobociei de alu Clusiului, pentru gravitatiunea lor naturale si usiutata prin doue drumuri de tiéra catra Deesiu si Gyerla, sâ se scota din municipiului Clusiului si sâ se incorporeze cu municipiulu Deesiului: prin acést'a, precum si prin regularea linielor intre cercurile Deesiului si a Gyerlei si prin transpunerea câtoru-vá comune singuratice dela unu cercu la altulu, acestu municipiu si-au aflatu numai o arondare si mai naturale, si mai perfecta.

Elu asia se subimparte in patru cercuri submunicipali a Lapusiului ungurescu, a Deesiului, a Gyerlei si a Hidalmasiului.

II. La municipiulu Clusiului, ce-si afla centrulu seu naturale in cetatea Clusiului si numera la 200,000 de locuitori, nu s'au facutu alta schimbare decatu comunele din cerculu Almasiului, ce nu s'au trasu la municipiulu Desiului, pentru apropierea lor s'au adausu le cerculu Banfi-Hunyad si Clusiu. Asemenea din punctulu de vedére alu apropierei s'au adausu comunele Kerestes si Pojana din cerculu Vintiului, si Cicudu cu St.-Iacubu din cerculu Mociului la cerculu Clusiului. Din contr'a apoi comunele Gerend Keresturu, Hadre si Kecze din cerculu Tordei pentru apropierea lor s'au adausu la cer-

culu M. Ludosiului din municipiul Reteagului, iera comun'a Gerendu la cerculu Vintiului de susu.

Din partea mea cá referinte s'au mai fostu propusu, cá cerculu Vintiului sâ se intr'unésca cu municipiulu Clusiului, care propunere inse nu si au aflu maioritaea de voturi.

Cu aceste schimbări municipiulu Clusiului se imparte in cinci submunicipii: a Banfi-Huedinului, a Clusiului, a Mociului si a Turdei, precum si a orasiului Clusiu.

III. Municipiulu Albei-Iuliei, ce grupeaza comunele din muntii si valea Muresiului si a Ternaveloru de josu in prejurulu numitulu orasiu principale, si numera peste 232,000 de locuitori, cu 7 cercuri submunicipali: a Campeniloru, Abrudului, Ajudului, Albei, Visoknei, Blasiului si Maros-Ujvarului, s'au aflu destulu de bine arondatu, si nu s'au facutu alta schimbare in elu, de catu valea Mogosiului, pentru omogenitatea locuitorilor munteni, s'au transpusu la cerculu Abrudului. —

IV. Municipiulu Devei, care numera la 193,000 de locuitori, cu 6 cercuri: a Orestiei, Devei, Dobrei, Unidórei, Hatiegului si Puiului, s'au aflu de celu mai perfectu in impartírea sea, cu atât mai vertosu, cu catu comunele de peste Muresiu se voru provedé cu trei espositure in Gyogy, M. Solymos si Iliab. De aceia la acestu municipiu nu s'a facutu alta schimbare, decatu restituirea numelui istoricu de municipiulu Hunidórei.

V. Municipiulu Sabiului sta d'in teritoriulu seu principale cu 278,000 si d'in enclavele Brasiovului cu 81 de mii de locuitori, apoi a Bistritiei d'in 48 de mii de locuitori.

Ce se atinge acumu de teritorulu principale alu acestui municipiu, elu pe longa centrulu seu naturale, celu face orasiulu Sâbiului, compune unu corpu municipale completu, si dictatu atatu prin dezvoltarea de pana acum e elementelor sele, catu si prin cerintiele presente. Desi acestu municipiu are unu caracteru prevalente sasescu, totusi legatur'a referintieloru lui interne face, ca d. e. submunicipiulu Salistei statatoriu numai d'in locuitori romani, si de aceia destulu de aptu spre a se anectá la unu municipiu vecinu de colórea aceiasi nationalitati, — sâ nu simta inca trebuint'a de a se rumpe de legaturele, cu care a statu si sta catra municipalitatea Sabiului.

De aceia la partea principale a acestui municipiu, ce se subimparte in cercurile submunicipali a Sebesiului, Selistei, Sabiului, Agnitei, Rupei, Sigisiórei si Mediasului, afara de translocarea catoruva comune la regularea marginiloru d'intr'unu municipiu in altulu, nu s'a facutu nice o schimbare in proiectulu regimului. —

Remane asiadara de a mai vorbi si despre cele doua enclave, Bistritia si Brasiovulu. Aceste subjurisdicțiuni au statut si pana acumina in legatura politica cu municipalitatea Sibiului, de care atatu din referinta nationala, catu si comune materiale nu pot si nu voru a se desface. — Ba aceasta legatura răspunde si principiului alu doilea adaptatu de comitelu, adeca a gruparei elementelor de interesu omogenu. Remane asiadara sa vedemu ca sustinerea acestei legaturi nu cumvâ se opintesce de primul principiu, care e inlesnirea administratiunei? Nu! pentru că ambele enlave sunt si se voru provedé acasa cu tote acele organe a le administratiunei publice de prim'a instantia, cu care sta poporul in nemidi-locitu contactu. — Trebile centrali ale municipiului sa procura prin ablegati seu prin corespondintia.

Ba din contr'a credu ca adminstratiunea numai s'aru ingreună, déca aceste enclave, redicanduse la valóre de municipie independenti, aru trebui să traga la sine elemente eteragone, precum d. e. la Brasioru o parte a secuimeii din Háromszék, si o alta parte a romanimeii din districtulu Fogarasiului, cu stricarea acestei municipalitati romane.

De aceia Comitetulu a preferitu d'a si da consensulu la subordinaarea acestoru enclave, cá cercuri submunicipali, la municipiulu Sibiului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Numai din cerculu Bistritiei a trebuitu sa-se rupe Orasiulu Regimului cu vr'o cateva sate din prejuru pentru completarea teritoriului municipale, ce vine sub numele de municipiulu Regimului.

VI. Municipiulu Fogarasiului cu 103000 de locuitoriu inca are o positiune forte naturale, si o arondare destulu de perfecta; de aceia comitetulu a aflatu numai redicarea espositurei dela Veneti'a la rangulu de cerculu Serkaii, si alu intregi cu comunele ce graviteza catra elu.

VII. Municipiulu Udvarheii, dupa cum s'a proieptatu din partea regimului, are o estensiune si populatiune pré mare (452,000 locuitori), si i lipsesce unu centru naturalepe langa care să se grupeze. Natur'a a impartitu acestu teritoriu prin munti inalti in trei vali; cu totu atotea centre de comunicatiune, adeca valea Oltului cu S. St. Gyorgyu, valea Tirnavelor cu Udvarheiu, si valea Muresiului cu M. Vásárhely. —

De aceia eu din punctulu inlesnirii administratiunei am propusu cá acestu teritoriu să se imparta in doue seu celu multu in trei municipie. Dara facunduse motiune din partea unui deputatu secuui, cá acestu teritoriu să se imparta in patru municipie, asia comitetulu a adoptatu ide'a ast'a, si au formatu din elu patru municipie independenti, adeca;

- 1) alu Haromszekului din trei cereuri: Szt. György, Kovászna si Kezdi Vásárhely, cu 110,000 locuitori sub Nr. VII.
- 2) alu Csikului din trei cercuri, adeca: Csik-Szt.-Márton, Sómlyo si Györgyö cu 100,000 locuitorii sub Nr. VIII.
- 3) alu Udvarheiului cu trei cercuri: Udvarhely, Keresztur si Barot, cu 107,000 locuitori sub Nr. IX. si
- 4) alu M. Vásárhelyului din patru cercuri: M. Vásárhely orasiulu, M. Vásárhely comunele tierene, Makfalva, D. Szt. Márton si Felvintiulu, cu 113,000 locuitori.

Afara de acestea nu s'au facutu la aceste municipie alte schimbari, decatu regulare de margini prin scóterea ori adaugerea unoru comune singulare.

X. Municipiulu Reginului. Figur'a sierpuitore a acestui municipiu proiectatu, fora nice unu centru naturale a conditiunatu ori stergerea lui, ori tragerea orasiului Reginu cu comunele din prejurul la sine. Comitetulu a preferitu alternativ'a din urma, prin care acestu municipiu a capatatu o figura respectabile, unu centru naturale, si o estensiune atatu geografica, catu si de una popolatiune mai demna de numele unui municipiu. —

Din comunele trase la acestu municipiu s'au formatu unu cercu nou, si asia acestu municipiu numera acum la 115,000 de locuitori cu cinci cercuri submunicipali: Reginulu, Giurgiu, St. Ioana, Ormenisiulu si M. Ludosiulu.

XII. Asemenea municipiulu Naseudului, prin atragerea cercului Betlenului la sine a devenitu la o valoare mai potrivita pentru chiamarea unui municipiu centrale. Elu dupa proiectulu comitetului numera acum la 80,000 de locuitori.

Din acestea se vede, ca dupa conclusele comitetului dietale numerulu municipeloru dela IX. a crescutu la XII. iéra a submunicipeloru dela 56 la 58.

Déca vom mai aruncá odata ochii peste cart'a asi'a rectificata, apoi ne vom incredintiá, ca acesta impartíre a tierei corespunde nu numai cerintieloru administrative, dara chiaru si intereseloru nationali a locuitoriloru.

Prin aceasta impartíre s'au inlesnitu comunicatiunea gubernului centrale, care de aici incolo va avé de a corespunde in locu de vr'o 40 de jurisdictiuni mari si mici dara independenti un'a de alt'a, numai cu 12 centre, si acestea iera cu cate 5 pana 10 jurisdictiuni subordonate (intielegundu aci si orasiere mai mari) si dislocate asia, cá poporulu sa le aiba in nemidiloci't'a apropiére.

Dara totu de odata prin aceasta impartire s'au facutu posibile si desvoltarea municipale si nationale fiacare din cele patru natii po-

litice, s'eu trei natiunalitati genetice ale tierei, va aflá intr'unulu s'eu mai multe municipie posibilitatea de o concentrare si miscare libera nationale, iera incatu aceasta nu vá fi posibile pe tutindinea in municipiele centrali, o voru aflá in submunicipie ori in singularele comune dupa calitatea locuitorilor, ce le incoléza cu precumpanire, si vá formá — dupa legea municipale — o prevalentia mai mare s'eu mai restrinsa in reprezentanti'a municipale, submunicipale, ori comunale, care tote voru avé dreptulu autonomu de asi alege limb'a, si asi face statutele pentru tóte trebile sele interne, ce le va aflá salutarie.

De aceia acesta impartíre involve in sine posibilitatea, cá vá statui si echilibrulu necesariu intre natiunile locuitoare, care eguilibriu conditiuneza pacea si tranquilitatea patriei íntregi.

Impartírea acést'a, care e numai fundamentulu edificiului patriei, vá descoperi avantagiulu seu in tóta splendorea sea numai atuncea, déca vá fi norocita, de a se íntregi prin legile despre organisarea administratiunei politice, judiciare, municipale respective comunale. Atuncea aceasta impartíre si va descopi — cum amu disu — si profitulu, celu astépta dela ea tóte natiunalitatile patriei si cu deosebire natiunea romana.

De aceia eu nunumai m'amu adoperatu, cá aceasta impartíre sâ treca catu de urgente prin cas'a legislativa, cá prin aceia se devenimu catu mai curendu si la organisarea politica, judiciaria si municipale, dara amu si crediutu ca, déca acést'a impartíre ici coela va fi avendu si niscari scaderi, acelea se voru puté indreptá in diet'a de acum, si in cele viitoare. Mai bunulu a fostu de multe ori inimicu bunului, — si eu asi fi preferitu, cá sub constelatiunea presentului — pentru noi destulu de favoritore — se prindemu terenu, iera pentru viitoriu se lasamu numai adaugerea folóseloru.

Mai remane cá sa memorezu si despre parentezele la §. 2. din proiectulu regimului, ce cuprinde denumirea istorica a singurateceloru municipie adeca: Comitatu, Secuime, Sasime etc.

Cu tóte, cá din partea regimului s'au datu dechiaratiunile cele mai odinitore, ca aceste numiri n'au alta valoare, decatu o aducere a minte la trecutu, fora influentia pentru viitoriu, pentru ca aceast'a va depinde n'umai dela legea despre reprezentanti'a in municipie si submunicipie, — si cu tóte cá spre odicnirea partíloru s'au adusu anume unu paragrafu, cá adeca numirile istorice nu dau prerogative politico-nationale in singuratecele municipie: totusi membrii romani ai comitetului dietale, deobligati prin anteactele loru dela an. 1464. 1491. 1848. 1850. 1861 (vedi art. diet. VI a. 1744, *suplex libellum Valachorum de a. 1791* si conclusele congreseloru nationali, si petitiiunile dela a. 1848 — 1861) s'au vediutu, fora esceptiune, constrinsi ase de-

chiară intr'acolo, că acele parentese, din temeiuri dictate de întieptiunea legislativa, să remana afara, si sa se lase in voi'a fiacarui municipiu asi regulă numirile pentru viitoriu, ori asi pestră numirile cele istorice *pro domo sua*, Legislatiunea comuna a tieriei să se multiamésca cu terminulu generale de municipiu. —

La operatulu acest'a, alu comitetului dietale s'au inainuatn doue voturi separate, adeca a Minoritatii de sting'a si a Minoritatii de centru.

Se esaminamu asiadara si opiniunile disentiene, a acestoru doue minoritati.

A. Minoritatea de sting'a.

Din 10 membri romani de facia in comitetu, patru insi s'au alaturatu la acesta minoritate.

Ea imputandu maioritatii ca pré aru fi remasu pe langa drepturile istorice in interesulu Secuiloru si Sasiloru — iea din aceast'a ocasiune d'a respinge principiulu alu doilea adoptatu de comitetu adeca: gruparea elementelor de natinalitate omogena, si — nepunendu valoare mare pe sistem'a municipale si submunicipale — vré a se conduce numai de principiulu inlesnirii administratiunei politice si judiciaria.

Din acestu singuru principiu purcediundu, imparte tier'a in 15 jurisdictiuni, cari iera se subimpartu in 2—5 cercuri subordonate.

Asiadara, afara de cele 12 municipie adoptate de comitetu, ea a mai creatu inca si municipiulu Tordei, Mercurei si Brasiovului, iera Bistritia o a impreunatu la municipiulu Reginului?

Să vedemu acum déca, si cum si au ajunsu scopulu.

Mai inlesnita e administratiunea publica, déca autoritatile centrali ale tieriei va avé de a tiené corespondenti'a oficiosă cu 15 in locu de 12 jurisdictiuni, iera acestea numai cu cate doue trei jurisdictiuni subalterne, cum e d. e. in municipiulu Udvarheiului? —

Mai inlesnita e administratiunea, déca centrulu comitatului Tord'a trece peste patru vali si patru munti pâna la Elisabetopolea, cu caré nu sta in nice o comunicatiune directa, ci, cá sa ajunga la Torda, trebue să ocolésca pela M. Vásárhely ori pela Sabiiu, Alba Iuli'a?

Mai inlesnita e administratiunea, déca se despartu cei vro 15,000 de sasi compacti din comitatulu Cetatea de Balta din vecinatatea loru naturale spre Mediasiu si Sigisiór'a, si se mesteca cu elementulu magyaru d'in cerculu Cetatea de Balta si cu secuui dela Felvintiu, apoi ambele cu elementulu romanu dela Torda si Uiór'a? —

Mai inlesnita e administratiunea, déca cerculu Selistei, incepandu dela Boitia, se rupe dela municipiulu Sabiului, si se da la Mercurea?

Mai inlesnita e administratiunea, decât cerculu romanu alu Branului se rupe dela municipiulu de o limba a Fogarasiului, si sa incorporeze ca unu municipiu de prevalentia sasésca?

Mai inlesnita e administratiunea publica decât comunele din valea Simesiului, si a Bistritiei sa trimitu in Valea Muresiului la Reginu, éra cele de aci — in Valea Simesiului la Nascudu? —

Mai puțină respectu a luat minoritatea A. la dreptulu istoricu că, că sa nu treacă vr'o comuna comitatense la municipiulu Sabiului, a mersu cu comitatulu Tordei dela Valea Ieri pana la Heturu?

Astea toate, si multe alte asemenea judecele onor. publicu! —

Au dora i s'a parutu minoritatea A. ca natiunea sasa concentrata intr'unu municipiu aru castigá o pré mare prevalentia facia cu celelalte municipie si natiuni, — si că sasii aru inghití pré multa romanime in municipalitatea lor? O intrebú: că ce a castigatu prin impartirea municipiului Sabiului in patru municipie mai mici, si prin adaugerea mai multoru cercuri si comune romane la d'insele?

Au scosu ea pe cei 200 de mii de romani de sub sasi, ori a mai adausu la ele inca pe atatea?

Are minoritatea A. la mana putintia, că romanii sâ maiorezeze pe sasii in acele patru municipie? Are ea prospectulu ca singuru prin impartirea sasiloru in patru municipie vá sparge universitatea sasésca, si nu o va inaltia mai vertosu dela categori'a unei reprezentantie municipale, la o autoritate supra-municipale?

Sta intieptiunea politica intr'aceia, si e cu resonu, ca sa strici ce are altulu bunu? Ori sa te adoperezi, că si tu sa te sui la valórea lui? Sa degradamu municipiulu Sabiului la economi'a de pan'acum'a a comitatelorú? Ori mai bine sâ radicamu si comitatele la sublimitatea, ce ni o infacisíeza uniculu esemplariu de vietia municipale?

In fine intrebú pe minoritatea A. că mai lesne va fi, ca si romanulu sâ capete terenu nationale, si sâ-si inaltie limb'a la valóre centrale, decât va amestecá elementele de nationalitati eterogene si mai tare prin toate jurisdictiunile municipale? Crede ea, că unde concurgu tustrele limbele patriei la unu locu, pe tutindenea, ori macaru undev'a va capatá limb'a romana prevalentia? *Dic, et eris mihi magnus Apolo!*

B. Minoritatea de centru.

Acum me intorcu si catra minoritatea B. si o intrebú, ca e lucrulu demnu de a mai impedeá séu amaná lucrarile diétali, numai pentru ca vro câteva comune sasesci curatu numai din privintie administrative nu sau pututu incorporá cu municipiulu Sabiului? Au e

periclitata natiunea sasa, déca si celu de pe urma sasu nu e incorporatu cu municipiulu seu centrale? Au dreptulu submunicipale, si vietî'a comunale nu suplinesce, unde municipiulu nu ajunge? Au si au cautatu natiunea romana, si magyara - secuia desvoltarea sea numai într'unu singuru municipiu, si mai departe nu? Au nu au lasatu natiunea romana elementu d'alu seu sub scutul municipiului Sabianu? Nice atat'a incredere reciproca sâ numai remana intre consororiile natiuni ale patrei?

Intr'adeveru ca déca minoritatea A. merge catra unu estremu, apoi minoritatea B. e si mai escentrica. *Extrema se tangunt.*

Conclusiune.

In fiacare parlamentu de obsce se afla doue partide politice. Un'a, care se chiama gubernamentale, pentru ca, intalninduse cu intentiunile regimului, merge mana 'n mana cu d'insulu inainte, iera unde nu se unesce in pareri, acolo ea intra in concertare cu elu pana se apropia iera.

Alt'a e partid'a asia numita opozitionale.

Acést'a pôte avé de scopu ori cá prin opozitiunea ce o face sa inlesnésca concertarea, — ori cá sâ faca imposibile ori ce intentiune a regimului.

Cumca si in parlamentulu nostru provinciale sâ formatu opozitiune, affu lucru de totu naturale.

Dar'a déca opozitiunea aceast'a merge asi'a departe, ca ori ce paragrafu, numai pentru acei'a, pentru ca e proiectatu din partea regimului, sâ se opugne cu ori ce pretiu, aceast'a tocmai in periodulu legislativei presente, este o gresiala mare, si mai cu sama pentru unu romanu, o neintieleptiune politica. —

Si durere! ca astufeliu de opozitiune adesea s'a invitu pe scena parlamentului nostru.

Dara durere si mai profunda, si nevindecavera! ca tocmai la proiectulu despre impartîrea, si organizarea politica si judiciaria a tierei, acesta opozitiune nunumai si a redicatu bicapetele din nou, dara a fostu si într'a tot'a de durabile, in catu a facutu, celu putînu pentru sesiunea ast'a, organizarea tierei — imposibile! —

Déca si din partea centrului a fostu o astufeliu de opozitiune pôte câ asiom'a: „beatî posidentes“ o va mai justificá incatu-va.

Dar' cumca unii si d'in centru nu s'au folositu de constelatiunea cea mai favoritoare, si asteptata de o miia de ani, si au perdutu tempulu celu scumpu cu opozitiunea escitata cu ori ce pretiu, ast'a presupune ori o tînta ficsa, bine calculata, ori — nu potu gaci — ce? au opozitiunea astépta dela o legislativa viitoria mai multu, cá dela cea presente.

Eu inse dîcu: c  intieptulu trage din presente atotea fol se, catu numai se pote, iera folosele, ce le asc pta dela viitoriu, le va adaug  la cele deja castigate.

Apoi intreb : care r gimu a datu mai multa proba de intentiuni corecte, c  celi presente?

C n va justific  minorit tile nostre — fapt'a, ca prin opozi tiunea lor, a facutu neposibile organisarea  ierei pentru acum'a, si a lasatu nat na, poporulu si pe ampoiati si in situatiunea cea precaria a progresului, inca pe unu timpu indelungatu, — nu scui! s  dea cerulu, c  sa  ti profetu gresitu, dara tare me temu, ca ambeloru opozi tiuni le vor par  odata reu forte forte — pentru timpul perdutu, si voru abiss manea poimane in gur'a mare: Amici diem perdidim!

BCU Cluj / Central University Library Cluj